

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

№ 2 1992

О.К.ДУБИНА

ГЕОПОЛІТИЧНІ ДОЛІ УКРАЇНИ

КИЇВ

ДУБИНА ОЛЕКСАНДР КУЗЬМОВИЧ - кандидат
історичних наук, член Спілки журналістів України

Автори вміщених матеріалів висловлюють свою особисту
думку. не обов'язково вбігається а точкою зору редколегії.

Редколегія: С. В. Кульчицький (головний редактор).
В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань. В. М. Даниленко, В. С. Коваль,
С. М Майборода, О.Ф. Овсієнко. В. А. Смолій, О. І. Ганжа
(відповідальний секретар), І.С Хміль.

У разі передруку матеріалів узгодження з редколегією
обов'язкове.

© О.К. Дубина. 1992

Незалежність і суверенітет України, які дедалі набувають реального змісту, зумовляють необхідність геополітичного аналізу особливостей її географічного положення, зовнішньополітичного оточення, усієї сукупності міжнародних факторів, котрі впливали і впливатимуть на історичний розвиток держави. Досі у вітчизняній науці такої спроби не робилося. Це й зрозуміло, адже провідні радянські довідкові видання визначали геополітику як «буржуазну концепцію» або «напрямок буржуазної політичної думки», а це перекривало шлях до обговорення питання на сторінках наукових ридань.

Догматизм та ідеологізація історії призводили до того, що в офіційній науці безроздільно панували бездоказові аксіоми, наприклад, твердження про виняткову і безумовну користь для обох сторін українсько-російських зв'язків. З іншого боку представники інтегрального націоналізму доводили (також бездоказово) геополітичну несумісність двох сусідніх народів. «...Конфлікт між Україною і Росією був засадничої натури, яка виключала компроміси, лише вимагала боротьби, з перспективою знищення одної сторони або другої як політичного чинника Східної Європи», - писав Дн.Донцов¹. І таких прикладів можна навести безліч. Ось чому, особливо після проголошення незалежності України, об'єктивне, неупереджене, непартійне за характером дослідження її геополітичної історії та перспективи набуває першорядного значення.

Автор не претендує на всебічне висвітлення цієї складної і зовсім не розробленої теми, а ставить своєю метою лише постановку проблеми, накреслення основних напрямів майбутніх досліджень.

В силу вказаної вище причини для подальшого викладу доцільно дати стисло дефініцію поняття «геополітика». Якщо відкинути у бік ідеологічні нашарування, її можна визначити як: 1) вчення про вплив політичної та економічної географії на могутність держави, її зовнішню політику тощо; 2) сукупність географічних чинників, що впливають на певну країну або регіон; 3) національну політику, котра базується на сукупності та співвідношенні політичних і географічних факторів.

1. НА ПЕРЕХРЕСТІ СИЛОВИХ ПОЛІВ.

Протягом останніх десятиліть у вітчизняній науці панувала думка про надзвичайно сприятливе географічне положення України. Не змінилася ця точка зору й нині. Так, доктор історичних наук О.Гончаренко, розглядаючи національні інтереси України під кутом зору геополітики, підкреслює вигідність розташування українських земель, через котрі проходили найважливіші торговельні та транспортні комунікації. До цього слід додати й багатство надр України, родючість її ґрунтів, про що з особливою наснагою говорять останній часом деякі політики. В результаті створюється ідилічна картина своєрідного геополітичного раю.

Проте це - тільки один бік справи. Геополітичні плюси України водночас, часто майже неодмінно, оберталися геополітичними мінусами. Це добре усвідомлювали провідні українські науковці. «Русь була оточена чужинцями, готовими втручатися в її справи, - писав, зокрема, М.І. Костомаров. - Зі сходу як хмари, одна похмуріша за іншу, виходили полчища степових кочівницьких народів Азії, жадібних до грабунку й винищення: вони кидалися на захід, штовхаючи один одного, і все билосся об Русь...»² З іншого боку, поляки почали вступати в. руський світ... За поляками виступали на сцену угри»³. Аналогічної думки дотримувався М.С.Грушевський. «Боротьба зі степовими ордами, що служила протягом століть причиною колонізаційних пересувань українського населення, - відзначав Михайло Сергійович. - становить славу й заслугу українського народу перед історією європейської культури, захищеної від потоків кочівницьких орд український брествером, який прийняв на себе ті удари, котрі впали би інакше на західні народи з їх культурою та добробутом. Але ця боротьба дорого обійшлася українській народності й поглинула величезну масу її енергії. Географічні, в подальші послідовності - колонізаційні та економічні умови української території, у значній мірі обумовили історичну еволюцію українського народу»⁴

Цей важливий висновок М.С. Грушевського, на жаль, не дістав відповідного розвитку в історичній науці. «Марксистсько-ленінські» вульгаризатори історії, виконуючи політичні замовлення, абсолютизували роль внутрішніх соціально-економічних факторів, навмисне, а подекуди й підсвідомо майже зовсім обходили мовчанням геополітичні чинники, які були вирішальними

для історичних процесів в Україні. Їхні опоненти з табору «буржуазних націоналістів» впадали в іншу крайність, приписуючи виняткову роль внутрішньому суб'єктивному фактору. Д. Донцов, наприклад, на запитання Самійла Величка «Із яких причин і через кого спустошена земля наша?» відповідав, що причину занепаду України «треба шукати не в «землі» (її багатстві, географічному положенні), не в «народі» (його свідомості, задоволенні його інтересів, добробуту)», а в «провідній верстві».⁵

Досвід історичних досліджень переконливо свідчить: штучне вичленення якоїсь групи факторів, зведення їх в абсолют та розгляд у відриві від інших призводить до спотворення наукової істини, до викривлень у трактуванні умов та наслідків окремих явищ і процесів. Останній часом це почали усвідомлювати й українські політичні діячі.

На початку 1989 р. нинішній ідеолог Української республіканської партії (УРП) Л. Лук'яненко писав: «Автор «Історії Русів» каже: «Розсудлива людина, або добрий політик з першого погляду запримітить, що саме положення землі нашої, відкритої звідусіль і незручної до укріплення, робить з нас іграшку невідомої долі та сліпих випадків». Слушне твердження, і все-таки ми не можемо забувати, якого величезного лиха завдали Україні незгоди поніж наших військових та політичних керманів» .

Очевидно, комплексний підхід, врахування геополітичних моментів дали змогу УРП зробити коректний політичний прогноз (розвал Радянського Союзу, поява найближчим часом незалежної України та нових суверенних держав у Східній Європі). Політичні ж сили, які спиралися на класичний марксистсько-ленінський аналіз, наприклад, КПУ, не змогли передбачити перебіги подій, вважаючи неможливим істотні зміни становища, що склалося, що й стало причиною неадекватної реакції. Ця обставина ще раз підкреслює необхідність переосмислення найважливіших подій в історії України, особливо катастрофічних, пов'язаних з геополітикою, щоб дальший розвиток зовнішньополітичної ситуації не став несподіванкою для політиків та експертів.

КРУГОМ ЧУЖЕ. А ВСЕРЕДИНІ НЕ НАШЕ...

Достатньо навіть побіжного погляду на історію, щоб зрозуміти: на українські землі завжди тиснула група

геополітичних факторів, причому, здебільшого, негативних. Ще автор «Історії Русів» вказував на постійний характер дії зовнішньої загрози: «... Ця країна, - писав він, - начеб створена або приречена на руїну од частих навал чужинців, а ще частіше наскоків та січей од народів сусідніх і, зрештою, од ненастанних міжусобиць і побоїщ...»¹ І коли внутрішнє становище українських земель було нестабільним, ця загроза, як правило, переростала в пряму збройну агресію.

У радянській історіографії добре вивчено соціально-економічні причини феодалної роздробленості Київської Русі. Літописи дають нам змогу простежити свари і міжусобиці в її елітарних прошарках. Але на сьогоднішній день немає чіткої відповіді на ряд запитань. Зокрема: чому саме українські землі стали найважливішим об'єктом монголо-татарського нашествия? Чи можливий був інший розвиток подій? Який саме? Геополітичний аналіз дає змогу, хоча і неповною мірою, відповісти на ці запитання.

Отже, чому саме на українські землі був спрямований головний удар завойовників, який стався 1240 року? По-перше, саме тут монголо-татарин небезпідставно сподівалися захопити найбільшу здобич. Згадаймо, що під час попереднього походу, завойовники могли порівняти багатство північноруських (Рязанської та Суздальської) і південноруських (Переяславщина, Чернігівщина) земель. Галицький літопис згадує, як 1239 року хан Менке дивувався величі й красі Києва. По-друге, і це найважливіше, агресорів вабила перспектива довгострокової експлуатації природних багатств України. Обмежені в збіжжі, вони насамперед зобов'язали жителів деяких регіонів сіяти для них пшеницю та просо. По-третє, на віднімі від інших напрямків, шлях на Україну був найбільш зручним, майже ідеальним для просування монгольської кінноти; повністю були відсутні будь-які істотні природні або штучні перешкоди. І, нарешті, монголо-татари добре врахували зручність політичного моменту - стан безперервної ворожнечі між південноруськими князями. Такий чином, українські землі стали не «іграшкою невідомої долі та сліпого випадку», а жертвою свідомої політики монгольських ханів, виваженої та обміркованої до дрібниць агресії.

Можливість відсічі монголо-татарської навали, принаймні теоретична, все в таки існувала. Однак вона була втрачена ще у 1223 р. під час битви на Калці, коли князі не змогли діяти

разом і були розбиті монголо-татарами поодиноці. Можна припустити, що у Мстислава Галицького, який не попередив тоді Мстислава Київського, що на останнього рушить сильне татарське військо, були свої суто політичні міркування: «Мовляв, нехай монголо-татари розіб'ють мого суперника, а потім я з ними і сам впораюся». Коли б не ці містечкові інтереси, можливо, об'єднані військові сили Київської Русі перемогли б тоді на Калці і монголо-татари не наважилися б на новий похід. У цьому разі в ХІУ-ХУ ст. з роздроблених князівств постала б централізована держава, як це трапилося в Росії та багатьох європейських країнах, наприклад, у Франції. Як би не монголо-татарський зовнішньополітичний фактор, то згідно з усіма законами історичної логіки, утворилася б єдина держава з центром у Києві. Була також ймовірність утворення сильної конфедерації українців, росіян і білорусів. Пригадаємо, що швейцарська конфедерація склалася у 1291 році. ..

Натомість, в результаті монголо-татарського нашествия було знищено українську державу, що нарощувалася. Ті землі, які ще в 1137 р. літописець називав Україною, було розшматовано на кілька частин, а саму назву стали трактувати як «крайні землі».

В тому-то й полягали геополітичні мінуси зруйнованої України, що вона знаходилася а самому центрі Європи, на перехресті силових полів наймогутніших країн континенту. Ці країни досить швидко скористалися з наслідків руйнації Київської Русі. В ХІV ст. західноукраїнські землі опинилися під вдалою Литви, а згодом - Польщі. Тоді ж Буковина потрапила до складу Молдавського князівства, а потім – Польщі, Угорщини, Туреччини. Ще раніше було відірване від України Закарпаття. На ХІV-ХV ст. припадає виникнення і зміцнення Російської національної держави - потужного центру сили, що намагався приєднати східноукраїнські землі, боронитися від цих зазіхань у послабленої та дезінтегрованої України не вистачило сили. Отак, на багато століть, опинились українці із становищі, про яке народне прислів'я каже: «Кругом чуже, а всередині не наше...»

Однак, незважаючи на важкі геополітичні обставини й багатовікову роз'єднаність, народ не втратив почуття національної свідомості, своєї цілісності. Навіть в умовах іноземного гноблення господарство України відроджується, продовжують зростати її продуктивні сили. Це переконливо демонструють численні документи, зокрема. Денник подорожі Михайла Литвина за

1550 р. де він описує багатства землі української, різноманітну господарську діяльність її населення². Через 100 років французький інженер де Боплан у свою чергу свідчив: «З родючих земель вони (українці) збирають стільки зерна, що часто не знають, що з ним робити...»³.

На XVII ст. припадає бурхливе зростання національного самоусвідомлення українців. Його добре висвітлено у працях М.П. Драгоманова. «В часи найбільшої сили козацтва українського, од Хмельниччини (1648 р.) до першого руйнування Січі за Мазепи (1709 р.), видно, як росло в наших людей знання про те, що вони здійма порода людей, неважаючи на підданство якій державі або й на саму віру, особна од поляків (універсали, вселюдні листи Хмельницького й др.), далі од москвинів (універсали Виговського й др.), од тих і других (листи Петрика й січових товаришів), що вони всі мусять бути вільними й стати всі вкупі й спільці (лист Б. Хмельницького, Петрика, січових товаришів)»⁴, - писав вчений у «Передньому слові» до «Громади» /1878 р./.

Проте, потяг України до самостійності постійно наштовхувався на геополітичний глухий кут, суть якого найкраще зрозумів Вольтер. У своїй книзі «Історія Карла XII», що побачила світ у 1731 р., він відзначав: «Україна завжди прагнула до свободи, але оточена Москвою, Туреччиною і Польшею, вона примушена була шукати собі протектора в одній з тих держав. Україна піддалася спочатку Польщі, яка поводитися з нею зовсім як з поневоленою країною, відтак піддалася Московитові, що уярмлював її наче рабів...»⁵.

Ця, на першій погляд, проста вольтерівська думка дає ключ до розуміння н об'єктивного тлумачення складних - геополітичних комбінацій українських політичних діячів, особливо гетьманської доби. А потреба в цьому є, і неабияка. Адже протягом століть ті або інші зовнішньополітичні дії українських керівників були предметом ідеологічних спекуляцій, що приводило до спотворення історії України, неправильного визначення її місця в політичному житті Європи та світу.

Верхом історіографічного безглуздя стало визначення у першому виданні «Большой Советской Энциклопедии» (відповідний том вийшов у 1939 р.) Богдана Хмельницького як «зрадника і лютого ворога повсталого українського селянства». Оскільки історична фальсифікація тоді ще не набула належного рівня, марксист-бухаринці проговорилися, що Переяславська угода 1654

року «по суті оформила початок колоніального панування Росії над Україною»⁶. Однак, цю «політичну помилку» було виправлено досить швидко. Вже в 1943 р. з'являється орден Богдана Хмельницького, а в 2-му виданні БСЭ (1950 р.) стверджується, до він «здійснив віковічні мрії українського народу про возз'єднання України з братньою Росією». Цей постулат став відтоді панівним і в українській радянській історіографії. Так, у «Радянській Енциклопедії історії України» (1972 р.) читаємо: «Очолюючи тяжку боротьбу проти іноземних загарбників. Хмельницький наполегливо добивався возз'єднання українського народу з братнім російським народом». Не змінилося це тлумачення і в ряді останніх видань.

Офіційна концепція мотивів «братерського єднання» зумовила те, що у радянських виданнях політичне життя Богдана Хмельницького штучно уривається в 1634 р., після Переяславської угоди. І зовсім не розглядаються його відчайдушні дипломатичні зусилля періоду 1656-1637 рр. А ці зусилля переконують, що так зване «братерське єднання» було засобом досягнення головної мети - утворення єдиної і незалежної України, гарантом чого гетьман вважав стратегічний союз з Росією. Саме з нею, а не зі Швецією, як намагаються довести сьогодні нові переписувачі історії. Таємні угоди із сениградським князем Юрієм Ракочієм (1656 р.) та шведським королем Карлом X (1637 р.) мали скоріше тактичний характер, були відповіддю на короткозору політику Росії, що уклала за спиною України так зване Віленське перемир'я з Польщею. Хоч як не переконував Богдан Хмельницький Олексія Михайловича у вадах нової російської орієнтації, хоч які докази лицемірства польської сторони не наводив, Москва лишалася непохитною. Це зруйнувало головну геополітичну схему гетьмана: визволення усіх українських земель з-під влади Польщі за допомогою Росії і союз з останньою на засадах широкої політичної та національної автономії.

Тоді в хід було пушено резервний варіант. Він мав усі шанси на успіх, якби Москва зайняла позицію нейтралітету і не тиснула на Богдана Хмельницького, щоб той повернув козацькі полки, які вирушили на допомогу семиградському князю, котрий уже встиг досягти відчутних успіхів в воєнних діях проти Польщі. Та Олексій Михайлович не побачив безумовної користі від існування на західному кордоні Росії сильної союзної держави. Те, що вона мала бути союзною, сумнівів майже не викликало. Принаймні, саме такою бачив геополітичну перспективу Богдан

Хмельницький, коли у прощальному слові до козаків (важко запідозрювати у нещирості людину, котра однією ногою вже стояла в могилі) наголосив на своєму прагненні «схилити» усі землі, «якими володіли великі українські князі під «високу руку всеросійського монарха»⁷. При цьому мудрий політик Богдан Хмельницький добре розумів, що український народ більше тяжіє до православної Росії, ніж до католицької Польщі, не кажучи вже про мусульманську Туреччину. Розумів старий гетьман і те, що, незважаючи на заходи Москви по обмеженню самостійності України, її народ за умови консолідації в єдиній державі не можливо асимілювати навіть такому гігантові, як Росія. Та царський уряд; віддав перевагу іншим, не вигідним і для своєї країни політичним комбінаціям. Вони привели до ганебної Андрусівської змови, коли в 1667 р. землі українського народу було штучно розірвано на шматки.

ВІД «БЕРМУДСЬКОГО ТРИКУТНИКА» ДО ЗЛОВІСНОЇ ОСІ

Невдача стратегічних планів Богдана Хмельницького змусило його наступників активно шукати інші геополітичні варіанти. До XVIII ст. ці пошуки обмежувалися звичним трикутником: Росія - Польща - Туреччина. Незгода між прихильниками різних орієнтацій приводила до майже безперервних збройних зіткнень з широким залученням іноземних сил. Друга половина XVII ст. позначилася хронічною нестабільністю внутрішньо- і зовнішньополітичної ситуації. Автор «Історії Русів» з боєм констатує: «страшне замішання, міжусобицю і всякого роду безладдя», ситуацію, коли в Україні «раптом постало... п'ять самовільно проголошених гетьманів, що вибрали собі різні партії і несамовиті протекції: один - турецьку, другий - польську, а третій - російську»⁸.

Відтоді і аж до сьогоднішнього дня прибічники тієї або іншої орієнтації називають інакомислячих не інакше, як «зрадники». Замість аналізу історичних обставин та причин, що спонукали того чи іншого політичного діяча до відповідних дій, всі зусилля зосереджуються на образливих політичних ярликах. Це тим більш прикро, що до політичної гри інколи залучають великих вчених, справжніх патріотів своєї Батьківщини. Не будемо забувати, що помісний собор, який «кинув на Мазепу вічне прокляття або анафему» проходив, за свідченням «Історії Русів»,

під проводом видатного сина українського народу - Феофана Прокоповича. Не кращим чином діяла й українська радянська історична наука. Так, з коротенької статті про Петра Дорошенка, вміщеній у першому виданні «Українського Радянського Енциклопедичного Словника» (1966 р.), складається враження, що цей гетьман тільки тим і займався, що «очолював каральні загони, які придушували народні повстання» або підписував усілякі «ганебні угоди». Свій внесок у викривлення історичної правди роблять і деякі «борці» за суверенітет України. З безумовно корисної з усіх точок зору книжки «Гетьмани України», виданої зусиллями журналу «Україна» та газети «Вечірній Київ» (1991 р.), «випала» розповідь про гетьмана Івана Самойловича, який обіймав посаду 15 років (довше - тільки І. Мазепа). Причина «забудькуватості» упорядників книжки очевидна: промосковська орієнтація І.Самойловича.

Нині, коли незалежна Україна виходить на міжнародну арену, важливо відтворити істинну картину її історичного розвитку, детальніше розглянути зовнішньополітичні умови життя української нації. Досить політизувати постаті гетьманів. Треба ще раз досконально вивчити ті умови, в яких вони діяли, і тільки після цього робити висновки. Треба, вреті-решт, починаючи зі шкільних підручників, об'єктивно підручників, об'єктивно висвітлити політику того ж П. Дорошенка. Причому, нова йдеться не про якісь сенсаційні відкриття: всі основні факти вже досліджені попередніми поколіннями фахівців.

На основі вивчення тих фактів О. Єфименко зробила цілком слушний висновок про геополітичні конструкції П. Дорошенка: «Знаходячись постійно в союзі з татарами, він проте усіма силами намагався об'єднати Україну під протегуванням Москви. Андрусівське перемир'я переконало його в тому, якими малопідставними були його надії на Московську державу. Але це не змусило його відмовитися від прагнень до об'єднання, тільки всі свої розрахунки на здійснення цього об'єднання він будував вже на турецько-татарській допомозі»⁹. Визначальну роль Андрусівської угоди 1667 р. у зовнішньополітичній переорієнтації П.Дорошенка визнавав і М.С.Грушевський. Описуючи настрій Дорошенка й Многогрішного, М. С.Грушевський підкреслював: „Обох їх дуже смутив поділ України ніж Москвою і Польшею, довершений тим перемир'ям 1667 р.»¹⁰ До цього слід додати, що навряд чи патріота Дорошенка обрадували Глухівські

статті 1669 р., укладені Многогрішним з царським урядом. Адже згідно з цими статтями московські воєводи могли бути не тільки в Києві, а й у Переяславі, Ніжині, Чернігові та Острі.

Правильно розуміючи мотивацію вчинків П. Дорошенка, М.С.Грушевський дав чітку схему геополітичних замірів гетьмана: «...Душею і тілом відданий визволенню України... вертався до старої гадки Хмельницького поставити Україну в нейтральне незалежне становище ніж Москвою, Польщею і Туреччиною і заповнити її свободу і автономію. Не вдовольняючись опікою ханською, він прикладом Хмельницького слідом заводив переговори з Туреччиною та заручається її підмогою.... З Польщею він до часу старався не загостряти відносин, але се не перешкоджало йому виганяти з України польські військові відділи... Знищив також головного прихильника московського Дрозда»¹¹

Вдалі політичні комбінації і маневри П.Дорошенка привели до того, що після відходу російських військ за український кордон на початку 1668 р. Україна на короткий час стала вільною. Ось як описував М.С.Грушевський ті події: «Так ото вся Україна гетьманська тоді, весною 1668 р., опинилася в руках Дорошенка... Мав силу і міг договорюватися з Москвою та доповняти Україні прав і свобод. Його план забезпечення автономії України під зверхністю Москви і під протекцією Польщі й Туреччини був близький до свого здійснення. Але тут сталася біда... Раптом Дорошенко завернувся з лівобічної України. Оповідали, що він з дому, з Чигирини дістав звістки про жінку – що вона «через пліт скочила з молодшим»... Дорошенко подався де Чигирини. І се зіпсувало все діло»¹²

Сумма посмішка історії. І все ж суть справи не в невірній жінці Дорошенка, а в тому, що у нього просто не вистачало сили боронитися самотужки від могутнього тиску східного сусіда. Для реалізації своїх планів гетьман був змушений звернутися до Туреччини, що він і зробив. Це обернулося кривавою трагедією для України, оскільки турецькі війська боронили не її самостійність, а насамперед, і це цілком природно, інтереси султана. За Бучацьким мирним договором 1672 р. ніж Польщею та Туреччиною до останньої відійшло Поділля і лише Брацлавське та Київське воєводства перейшли під владу П. Дорошенка. «Дорошенко досяг мети своїх прагнень, однак лише для того, щоб переконатися, яку помилку робив він, розраховуючи на Туреччину. Очевидно, вона не могла згрупувати навколо себе

ті розрізнені елементи України, перш за все тому, по викликала до себе повне недовір'я і відразу...»¹³ - зауважила О.Єфименко.

Природно, що становище самого Гетьмана виявилось дуже хитким, і в 1676 р. він зійшов в політичній сцени. Український народ вибачив П. Дорошенкові його геополітичні прорахунки й обезсмертив його ім'я у своїх піснях. А політичні супротивники і наступники П.Дорошенка зуміли зробити належні висновки і відновилися від союзу з Туреччиною.

Краще за інших хибність українсько-турецького союзу зрозумів Іван Самойлович. Зрозумів він і те, по зупинити просування Російської імперії на українські землі на той час вже було неможливо. Отже, з трьох лих він обрав найменше - орієнтацію на Москву. Все ж таки «російська неволя» була краща, ніж турецько-татарська різанина і постійні громадянські війни. Як би там не було, за часів правління І. Самойловича в Гетьманщині яку він надійно контролював за допомогою Москви, не було скільки-небудь значних заворушень. Врешті-решт, підтвердженням правильності обережної геополітики І.Самойловича стало масове переселення мешканців Правобережжя до Гетьманщини. Масштаби цього процесу досить промовисті: в 1674 р. переселилися Український і Брацлавський полки, наступного року - Корсунський; «руїна» Правобережної України сягнула свого апогею, її родючі землі перетворилися на пустку.

Промосковську політику І.Самойловича продовжив і його наступник - І. Мазепа. Продовжив тому, що просто не бачив інших варіантів. Коли ж такий варіант з'явився в особі шведського короля Карла XII, І. Мазепа доклав усіх зусиль, щоб реалізувати давню мрію українських гетьманів про широку політичну автономію. Свої геополітичні міркування І. Мазепа чітко виклав у знаменитому зверненні до козацтва:

«Стоїмо, браття, над двома безоднями, що готові нас пожерти, коли ми десь не знайдемо добром як безодні обійти, цар московський і король шведський зав'язалися воювати - а терпітимемо від того тільки ми. бо то вже буде діятися в навій землі. Треба ж і нам подумати про себе самих...

Король шведський усіх побиває, то поб'є він і царя московського, зімне його царство, я нас віддасть назад полякам, бо він наставив їм королем свого приятеля Лещинського. Пропали тоді всі договори про наші права і гірка буде наша доля. Коли ж подужає цар московський, то буде ще гірше».

Вступаючи в союз з Карлом XII, І. Мазепа сподівався зберегти нейтралітет: «...Я сам бачився і з королем польським, і з королем шведським і умовився з ними так: ми не будемо воювати ні з поляками, ні зі шведами, ні з москалями, а будемо стояти на своїх границях і берегти свою землю. А коли прийде час миру - нехай Україна буде об'явлена самостійною, як колись була за князів своїх, нехай їй будуть визнані всі права, як кожній самостійній державі»¹⁴

Тонкий політик, І.Мазепа заручився підтримкою своєї політичної схеми з боку Франції та Німеччини. В цілому його геополітична конструкція являє собою класичний зразок вибору «найменшого лиха», що підкреслював і сам гетьман. Проте сподівання на нейтралітет не виправдалися. «Третього» того разу дано не було. От і опинився український гетьман у несподіваному союзі зі шведським королем. Сьогодні вважати І.Мазепу «зрадником» (або за Бухаріним - «зрадников українського селянства») - безглуздо. Однак об'єктивно проаналізувати геополітичні прорахунки І. Мазепи конче необхідно.

По-перше. І. Мазепа не врахував настроїв українського народу, який розпочав справжню партизанську війну проти шведів «...за те, що, - як пише автор «Історії Русів», - вони розмовляли між собою не по-руськи і зовсім не хрестились, уважав їх за нехристів і невірних, а побачивши, що вони їдять у п'ятницю молоко і м'ясо, вирішив, що є вони безбожні бусурмани, і вбивав усюди, де тільки малими партіями і поодиночки знайти міг, а іноді забирав їх у полон і припроваджував до Государя...»¹⁵.

По-друге, перша помилка викликала наступну. Дана І. Мазепою оцінка співвідношення сил, можливо, й правильна, як для початку, через деякий час уже не відповідала дійсності. «А тим часом, - відзначається в «Історії Русів», - винищування шведів од народу тривало далі по всіх місцевостях і при всяких нагодах, де їх тільки зручно знайти могли, і злість на них зростала з помсти народної за зневажану віру свою, від чого за одну осінь і зиму поменшало шведів майже до половини»¹⁶. Такий перебіг подій докорінно змінив ситуацію, однак І. Мазепа вже зробив свій вибір. Непопулярність цього вибору підтвердило й те що за старим гетьманом пішла лише невеличка купка козаків, а колішні однопумці - Данило Апостол. Іван Сулима, Михайло Ломиковський та інші - поспішили облишити безперспективну

справу І. Мазепи й прийшли з повинною до Петра І.

По-третє, І. Мазепа не до кінця зрозумів далекосяжні плани Карла XII, суть яких полягала у встановленні військово-політичного контролю над Україною з метою експлуатації її природних багатств. Зовсім не випадково цей блискучий стратег переніс головний театр воєнних дій на родючі українські землі. Пояснення Вольтера зміни напрямку удару розрахунками Карла XII посилити свої позиції за рахунок союзу з Мазепою виглядають дуже непереконливо. Натомість російський історик О.І.Рігельман підрахував, то спроба відірвати Україну від Росії коштувала гетьману тридцяти возів золота¹⁷. Про серйозність замірів Карла XII щодо встановлення надійного стратегічного контролю над Україною свідчить і його договір з І. Мазепою, наведений П. Орликом у «Виводі прав України». В статті шостій там читаємо: «Для більшого забезпечення як цього договору, так і самої України, князь і Стани передадуть Й. К В. (тобто Карлові XII - О.Д.) на весь час, поки тягтиметься ця війна, а з нею й небезпека, деякі з своїх городів, а саме Стародуб, Мглин. Батурин, Полтаву, Гадяч»¹⁸. Північна війна тривала до 1721 р. Якби вона закінчилася перемогою шведів, «небезпека», про яку йдеться в договорі, тривала б дуже довгий час, оскільки Росія ніколи б не погодилася б з втратою територій, котрі вона вважала своїми. Це означала б постійну військову присутність шведів на Україні. Таким чином, «звична» вже російська неволя змінилася б на незвичну шведську. Вирішальне слово у цій справі сказав народ, який не погодився з такою зміною.

Сумним наслідком прорахунків Мазепи стало те, що вони дали привід Петрові І розпочати рішучий наступ на рештки української автономії. Останні здебільшого вже символічні ознаки тієї автономії нищила Катерина II. У своїх «Секретних спогадах про Росію» Шарль Франсуа Масон, француз за походженням, що перебував на російській службі у 1762-1802 рр., констатував: «Козацька нація є нині в стані кризи, вона хвилюється і б'ється під ногою колоса, що їх розчавлює...»¹⁹. При цьому Росія «розчавлювала» українство не тільки в межах своєї імперії, а й допомагала Польщі придушити гайдамацькі повстання 1734 р. і 1768 р. , незважаючи на явне тяжіння повстанців на Правобережжі до об'єднання з Лівобережною Україною під російською зверхністю. Однак і за таких тяжких обставин український феномен продовжував своє дивовижне існування. У 1803 р. росій-

ський чиновник П.Сумароков у своїх «Досугах кримського судьи» так описував Україну: «Інші обличчя, Інші звичаї, інший одяг, інший устрій, і чую іншу нову. Невже тут нема імперії? Чи не до іншої в'їздимо держави?»²⁰

Події XVIII ст. докорінно змінили зовнішньополітичне становище України. Могутні удари Російської імперії привели до істотного послаблення Туреччини, яка перестала бути активним суб'єктом міжнародної політики. Відтоді вже ніщо не стримувало природний рух українського народу на південь. Деякі сучасні політологи пояснюють його якимось містичним прагненням українців. В.Я.Мороз, наприклад, розглядає його як «біологічне, підсвідоме стремління»²¹. Насправді ж, нічого «підсвідомого» у бажанні людей освоїти ті багаті землі не було. Посол Венецької республіки Альберт Вініна, що подорожував Україною в 1650 р., писав, по земля на Запоріжжі «до тієї міри плодюча, що не тільки може бути поставлена поряд з найбільш культурними країнами Європи, а й задовольнити вимоги найбільш завязаного хлібороба»²². Це чудово розуміли й усвідомлювали українські землероби, і коли постійна небезпека з боку Кримського ханства й Туреччини була ліквідована, рушили на південь.

Стався своєрідний історичний парадокс: придушуючи однією рукою незалежність України, другою - Російська імперія, просуваючись на південь, забезпечила геополітичне майбутнє української держави. І не треба сьогодні намагатись приховати суть таких історичних подій, як то робить В.Я.Мороз, котрий стверджує, що «на той момент, коли Російська імперія опанувала береги Чорного моря, вони вже були опановані українцями фактично. І Росія не може собі ставити цю заслугу, що вона розбила степові, тюркські сили на берегах Чорного моря»²³. Так, героїчна боротьба українського козацтва сприяла підриву могутності Туреччини. Так, українці здавна освоювали південні землі, і тут В.Я.Мороз має рацію датуючи початок цього процесу правлінням київського князя Святослава та існуванням Тмутараканського князівства. І все ж встановити надійний державний контроль над півднем України не вистачило сил. Це добре розуміли найбільш авторитетні українські науковці. М.П.Драгоманов, наприклад, розглядав «завоювання берегів Чорного моря Катериною II» як «позитивну пригоду української історії»²⁴.

Інша справа, що, усвідомлюючи потенційну небезпеку

утвердження на півдні українського елемента, російський царат зробив усе, щоб заселити ці землі ким завгодно, тільки не українцями. Проте ці дії не дали бажаних результатів. «Увесь цей прямокутник, достатній для існування української держави, був заселений українським етнічним масивом, і вже не було жодного сумніву, що це буде назавжди українська територія. Так, могли прийти якісь нові етнічні компоненти, могли трішки внести мозаїку в етнічний склад цієї території, але в принципі ця територія вже назавжди залишилася українською.» - робить цілком слушний висновок В. Я. Мороз²⁵.

Успішні війни проти Туреччини розв'язали Російській імперії руки для експансії у західному напрямку. Взаємозв'язок тут очевидний: його підтверджує хронологія поділів Польщі. Перший з них стався 1772 р., коли Туреччина фактично вже програла війну 1768-1774 рр. і була змушена розпочати мирні переговори у Фокшаах. Другий поділ Польщі мав місце 1793 р., тобто незабаром після закінчення російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Третій поділ Польщі (1795 р.) покінчив з рештками її державності. Треба сказати, що одну з вирішальних ролей у послабленні Польщі відіграв багаторічний український рух. Річ Посполита так і не змогла відновити своєї колишньої могутності після Хмельниччини. У XVIII ст. в неї вже не вистачало сил для придушення гайдамацьких повстань і вона вдалася за допомогою до Росії.

Послаблення Туреччини й остаточний поділ Польщі розірвали геополітичний «Бермудський трикутник», в який була закута Україна протягом тривалого часу. Замість трикутника утворилася інша геополітична конструкція - весь Схід-Захід (Росія - Австро-Угорщина). Саме ці дві багатонаціональні монархії, між якими були поділені українські землі, стали двома потужними силовими полюсами, що зумовили суперечливий характер українського відродження XIX ст.

II. В ГЕОПОЛІТИЧНІЙ БЕЗВИХОДІ

Неминучість утворення рано чи пізно єдиної української держави стало очевидною всередині минулого століття. Визначний німецький вчений, основоположник антропогеографії Й.Г.Коль писав у 1841 р.: «Немає найменшого сумніву, що колись велетенське тіло Російської імперії розпадеться, й Україна стане знову вільною і незалежною державою. Цей час наближається поволі, але неухильно. Українці є нація з власною новою, культурою та

історичною традицією. Хвилево Україна роздерта поніж сусідами. Але матеріал для будови української держави лежить готовий. Коли не нині, то завтра з'явиться будівничий, що збудує з тих матеріалів Українську Державу»¹. Це тією чи іншою мірою відчували й українські вчені та політичні діячі. Кожен з них висловлював з цього приводу свою точку зору.

Облишивши надії на утворення слов'янської федерації з Україною в центрі, М.І.Костомаров, наприклад, вважав у 1861 р. єдино можливим варіантом спільний розвиток українського і російського народів. «Ні великоруси без малорусів, ні останні без перших не можуть здійснювати свого розвитку», - писав він в «Основі», називаючи думки про політичну самостійність «донкіхотівськими мріями»².

Зневірився у доцільності утворення єдиної української держави і М.І.Драгоманов. Надто високою він вважав ціну об'єднання російської та австрійської України - «велике повстання й кривава війна». Михайло Петрович віддавав перевагу своїй теорії «товариства товариств, спілці громад на території обох імперій. Разом з тим він писав про те, що Росія більш спроможна «відірвати» частку Австрії, ніж навпаки»³.

Не сумнівалися, що так воно має статися і «москвофіли» в Галичині, які вбачали в Російській монархії єдиний гарант існування «руського народу», а українську мову вважали незначною відміною «руссакого язика». Взагалі ж думка про московську орієнтацію, тяжіння до Сходу панувала в російській Україні.

Натомість М.С.Грушевський відстоював історичну належність України до Заходу. В одній із своїх статей часів громадянської війни вчений зазначав: «Коли ж з упадком Києва, при кінці ХП в., центр тяжкості переходить у нас на Галицько-Волинську державу, се означає повну перевагу західних впливів над тою комбінацією впливів візантійських і східних, котрі переважали в період формування Київської держави... Західна Україна входить вповні в круг західноєвропейського життя». І робить висновок: «В порівнянні з народом великоруським український є народом західної культури...»⁴

М.С.Грушевський найбільш ґрунтовно обґрунтував концепцію західної орієнтації; яка вже тривалий час панувала в Галичині. На основі цієї концепції ще у 1913 р. Д.Донцов висував гасло «безоглядного сепаратизму», а першорядним завданням. - «відірватися від Московщини». Для реалізації сепаратизму, під-

креслював Д. Донцов, «ми мусимо використати старі й неможливі до мирного розв'язання антагонізми Австро-Угорщини й Німеччини з Росією. В момент їх збройного вибуху ми мусимо чинно стати на стороні Австрії, бо її перемога - це коли не розвал, то ослаблення Росії, а тільки в умовах московського безсилля криються можливості визволення України. Українцям не страшний німецький напір на схід, але російський напір на захід»⁵. Ці ідеї матеріалізувалися 10 березня 1913 р. коли було створено військову організацію українських січових стрільців. Через рік вони пішли в бій, свято вірячи, по звільняють від «московської неволі» своїх «східних братів», котрі з такою самою вірою у складі російських військ визволяли з-під влади Австро-Угорщини «братів-галичан».

Врешті-решт, суперечності між прихильниками тих чи інших орієнтацій відіграли чи не найголовнішу негативну роль у процесі становлення незалежної української держави у 1917-1920 роках.

ЗАХІД Є ЗАХІД. СХІД Є СХІД...

Напередодні і в перший період світової війни 1914-1918 років геополітична суперечність «Схід-Захід» уособлювалася Росією і Австро-Угорщиною. Габсбурзька монархія, розраховуючи на послаблення Росії внаслідок поразки у війні проти Японії і революції 1905-1907 рр., сподівалася встановити свою повну гегемонію на Балканах і приєднати якомога більше українським земель.

Виходячи з експансіоністських замірів, австрійський уряд прихильно ставився до українських організацій антиросійського напрямку. Провідними із цих організацій були заснована 1 серпня 1914 р. у Львові Головна Українська Рада на чолі з К.Левицьким і створений 4 серпня того ж року за ініціативою Д.Донцова і В.Дорошенка Союз Визволення України. Перша об'єднувала представників трьох партій - національно-демократичної, радикальної та соціал-демократичної. Вона створила війську організацію - Легіон Українських Січових Стрільців для боротьби з російським військом. Друга являла собою безпартійне утворення для репрезентації Центральної і Східної України і відстоювала ідею самостійної української держави. СВУ організувала антиросійські заворушення у Східній та Центральній Україні. Головна мета - привести до влади в Україні уряд, який би влаштував Відень. Розглядалися навіть плани створення української монархії на

чолі в принцем габсбурзької династії Василем Вишиваним (справжнє ім'я - Вільгельм Габсбург). За даними відомого американського дослідника У.Е.Д. Аллена, діяльність СВУ фінансувалася австрійським урядом і заможними українцями в Америці . Була в Галичині ще й частина українського громадянства, яка схилилася до Росії - москвофіли. Вони зорганізували в Києві «Карпато-Русский Освободительний Комітет». В серпні р. він видав відозву, закликаючи українців, то служили в австрійській армії, переходити до російської. Важливо відзначити, що москвофіли мали прихильників не тільки серед інтелігенції, а й серед селян⁷.

Більшість українців у Росії підтримала її уряд. На початку війни редактор «Украинской жизни» в Москві С. В.Петлюра опублікував декларацію, в якій проголошувалося, то в українців є лише один вибір ніж Росією і Австрією - вибір на користь Росії. Київська «Рада» виступила із закликом до українців боронити російську державу. Ці заклики дістали відповідний відгук у народі. Досить нагадати, що третя і восьма російські армії, силами яких у 1914 р. було окуповано Галичину, склалися головний чином з українців . В тім це не спинило царат у його шовіністичній політиці проти українства Російської імперії. В перші дні війни, незважаючи на лояльність щодо уряду, були закриті українські газети і журнали, заборонено діяльність культурно-освітніх і наукових установ. Такий перебіг подій викликав відповідну реакцію. У вересні 1911 р. Рада Товариства українських поступовців винесла постанову про те, що у світовій війні українці мають зайняти нейтральну позицію. Тим часом придушення українського руху в Росії тривало. В листопаді було заарештовано і після кількох місяців ув'язнення вислано до Симбірська М.С.Грушевського.

Це зухваліше поводитася російська адміністрація на окупованих галицьких землях. Їх дії були відверто спрямовані на знищення усіх проявів українського національного життя. Незважаючи на офіційні заяви генерал-губернатора Галичини Бобринського про толерантність у справах віри, розпочалося суворе переслідування греко-католицької церкви. Її голова - митрополит А. Шептицький вже на початку вересня 1914 р. був заарештований і згодом опинився у церковній в'язниці в Суздалі.

Аналогічну політику масових репресій щодо українців під приводом боротьби з москвофільством проводив і авст-

рійський уряд. «З початком війни тисячі людей запроторено до концентраційних таборів у Телергофі (біля Граца, Гнав, Гмюнді, Терезієнштадті). Виарештувано багато священиків, інтелігенції, селян... В Галичині малярські війська вішали людей без суду, - писала Н.Полонська-Василенко⁹. «Таким чином, нещасливе українське населення в Галичині, - підбивав сумний підсумок Д.І.Дорошенко, - опинилося буквально між двох вогнів: з одного боку мордували його москалі за «мазепинство», з другого - австрійці і маляри за «русофільство»¹⁰

Російський і австрійський шовінізм привів до якісних змін у свідомості українців. По-перше, відбулася подальша поляризація поглядів прихильників протилежних зовнішньополітичних організацій. Ті, хто зазнав російського «батога», природньо, докладали всіх зусиль, аби не зазнати його вдруге; ті ж, хто став жертвою австрійських репресій, утвердилися в своїм бажанні битися на боці Росії. По-друге, почало зміцнюватися прагнення до незалежної, самостійної України. Ще навесні 1914 р. під час дебатів у російській Думі з приводу шевченківського ювілею лідер російських кадетів П.М.Мілюков констатував, що український рух існує і не може бути спинений. Водночас він відзначав, що український сепаратизм перебуває в ембріональному стані і що саме російський націоналізм викликає його до життя. Справедливість цього твердження засвідчив дальший розвиток подій: чим сильнішим ставав тиск на українство з боку імперських адміністрацій Росії та Австрії, тим послідовнішого характеру набувала його боротьба за національний суверенітет в обох частинах України. Говорячи про політичні орієнтації українства напередодні Лютневої революції («на руську ласку, на німецький штик і на себе»), В.К.Винниченко відзначав зростання впливу прихильників «орієнтації на рятунок своїми власними силами», які «не ждали визволення ні від зм'ягченного російсько-самодержавного, чи конституційного кулака, ні від закутого в залізо мілітаристичного німецького».

У ході війни комбінація сил, що тиснули на Україну із Заходу змінилася. Невдачі австрійської армії змусили Габсбургів облишити свої гегемонівські плани, обмеживши їх до збереження передвоєнного статус-кво. Одночасно зростає інтерес Німеччини до України, особливо після того, як німецькі війська в 1916 р. вдерлися на Поділля й Волинь, а революційні події 1917 р. відкрили перспективу виходу на Дніпро і навіть далі -

на Дон. Якщо на початку війни українські землі були об'єктом зазіхань Австро-Угорщини, то наприкінці її Україна переходить в поле зору Берліна. Тут, на відміну від претензійних амбіцій Відня, керувалися чіткими прагматичними розрахунками.

Увагу німецьких політиків привернули насамперед природні багатства України, зокрема її південно-східних областей. У 1912 р. авторитетна група німецьких економістів на чолі з професором Аухагеном відвідала Україну. Експертів вразив бурхливий розвиток промисловості, особливо металургійної та цукрової. «Якщо яка-небудь несприятлива подія не спинить цього бурхливого розвитку Росії, - зробив висновок Аухаген у своїй доповіді уряду, - перед Німеччиною» незабаром з'явиться сусід, могутніший, ніж вона сама»¹²

Лютнева революція в Росії піднесла хвилю ентузіазму українських національних сил. Так, представники СВУ заявили, що з огляду на можливість для України вільного політичного й національного самовизначення, вони вважають даліше ведення війни не потрібним і висувають на чергу дня завдання пропаганди її припинення. Тим самим СВУ означив і свою нейтральність супротив воюючих держав. Союз вітав Центральну Раду як виразника волі українського народу¹³. Проте політика Тимчасового уряду, не виправдала сподівань українців. Почавши з гучних лозунгів про «самовизначення» націй, він закінчив закликком «почекати» до закінчення війни та рішення Установчих зборів. А доти у своїй «Тимчасовій інструкції Генеральному Секретаріатові Тимчасового правительства на Україні» він окреслив українську територію таким чином: «2. Повновласти Генерального Секретаріату розтягаються на губернії: Київську, Волинську, Подільську й Чернігівську, з виїмкою повітів Мглинського, Суразького, Стародубського й Новозибківського...»¹⁴

Жовтнева революція в Росії змінила лише фразеологію Сходу, а не його шовіністичну суть. Насамперед Схід не позбувся своїх імперських зазіхань на Україну. Виступивши за її самостійність під час перебування при владі Тимчасового уряду, після жовтневих подій 1917 р. більшовики відчували для себе смертельну небезпеку в разі реалізації цього гасла. Справжню суть їх позицій викладав В. І. Ленін на початку 1920 р.: «Державне відокремлення не може бути вигідним а обставинці боротьби проти імперіалізму, бо він використовує всяке розділення для того, щоб придушити Радянську владу; таке розділення є з почином»¹⁵. У

своїх численних телеграмах на Україну, а доповідях і промовах В.І.Ленін конкретизував і розвинув цю тезу. 18 травня 1921 р. він бив на сполох: «Тепер головне питання всієї Радянської влади, питання життя і смерті для нас, - зібрати з України 200-300 мільйонів пудів (хліба)»¹⁶. Інший «стратегічний» замір - вугілля: «Ні про яку відбудову великої промисловості в Росії, ні про яке справжнє будівництво соціалізму не може бути й мови. бо його не можна побудувати інакше, як через велику промисловість, якщо ми не відбудуємо, не поставимо на належну висоту Донбас»¹⁷. Такий чином, прекрасні гасла «самовизначення» й «незалежності» на практиці поступилися місцем суворому геополітичному прагматизмові.

Привід для втручання в справи України радянська Росія знайшло досить швидко через невважену зовнішню політику Центральної Ради. Намагаючись добитися визначення на міжнародній арені, остання зав'язала стосунки з країнами Антанти. Ті після втрати надії на продовження війни з Росією намагалися утримати колишні південно-західні та румунський фронти об'єднаними зусиллями України, Дону, Румунії та чехословацьких військових частин. Після того, як Москва заявила про своє бажання підписати мир з центральними державами, Франція та Англія формально визнали Україну. В листі від 2 січня 1918 р. Комісар Французької Республіки при Уряді Української Республіки генерал Табуї повідомив, то з 5(18) грудня 1917 р. Франція вважає себе в стані офіційних відносин з Україною. Згодом колишній генеральний консул Великобританії в Одесі Піктон Багге заявив про своє призначення «представником на Україні». На той час Центральна Рада вже фактично проводила політику, що відповідала військово-стратегічним планам Антанти і йшла врозріз із зовнішньополітичним курсом радянської Росії. Так, через українську територію не пропускали і роззброювали більшовицькі загони, які прямували на Дон для боротьби проти «військового уряду» Каледіна. Одночасно без усяких перешкод через Україну поверталися з фронту донські казаки. В перехопленій радянськими властями в грудні 1917 р. шифрованій телеграмі йшлося про безпосередні зв'язки між французькою місією і Центральною Радою та угоду місії з «військовим колом» Каледіна¹⁸. Москва не забарилася з ультимативними вимогами а приводу цього. У відповідь Генеральний Секретаріат Ради припинив вивіз хліба до Росії і вирішив випустити власні гроші. Це означало оголошення війни.

Істотні прорахунки у внутрішній політиці не дали можливості генеральному Секретаріатові зміцнити міжнародні позиції України. Зволікання з прийняттям закону про землю відштовхнуло від Центральної Ради селян, значна частина яких пішла до червоної армії, оскільки більшовики, висунувши радикальне гасло «земля - селянам», почали рішуче втілювати його в життя. Фатальною стала помилка у військовому будівництві. Виходячи з хибної тези В.К. Винниченка («не своїй армії нам, соціал-демократам треба, а знищення всяких постійних армії»)¹⁹, Центральна Рада не змогла створити власних боєздатних військових частин. Атмосфера взаємної недовіри й підозри призвела до послаблення та розвалу й тих українських військ, які вже існували або перебували у стані формування²⁰. Цю помилку не вдалося потім виправити ні гетьманському урядові, ні Директорії.

Політика радянської Росії, спрямована на укладення сепаратного миру з центральними державами, змусила Центральну Раду шукати варіанти контрзаходів, оскільки мир між Росією і Німеччиною означав неминучу окупацію України німцями та ліквідацію її державності. Завдяки Брест-Литовській угоді, підписаній з державами австро-німецького блоку, Центральній Раді вдалося на деякий час зберегти багато в чому вже ілюзорні ознаки своєї влади.

Чи існувала тоді можливість інших зовнішньополітичних рішень? Навряд чи. Навіть без укладення Брестського миру між Росією та центральними державами Німеччина все одно рушила б в Україну. Це було зумовлено двома обставинами: намаганням ліквідувати рештки східної небезпеки для свободи дій на західному Фронті та потребою в українському хлібі. Особливо гостро ця потреба відчувалася в Австро-Угорщині. 17 січня 1918 р. австрійський імператор телеграфував голові своєї делегації на мирних переговорах графу О.Черніну: «Доля монархії і династії залежить від того, як швидко ви укладете мир у Брест-Литовському. Якщо мир не буде укладено, тут (у Відні - О. Д.) вибухне революція».

Українська делегація розуміла скрутне становище Австро-Угорщини і намагалася якомога краще його використати. Той же граф О.Чернін зробив у своєму щоденнику цікаву нотатку: «Українці більше не ведуть переговори; вони диктують їх умови»²¹. Але однак підстав для такої позиції залишалось дедалі менше, 4 лютого більшовицькі війська під командуванням Муравйова затопили

кров'ю столицю УНР... А 9 лютого одночасно з підписанням угоди в Бресті уряд Центральної Ради змушений був залишити Київ. Більшість українських земель опинилася під контролем Москви.

Головною причиною цієї геополітичної безвиході стала, і на цьому слід ще раз наголосити, хибна внутрішня політика Центральної Ради. Якби уряд своєчасно прийняв аграрний закон, від нього не відсахнулися б селянські маси і взяли б в руки зброю для захисту своєї державності, що зумовило б зміцнення української армії. Радикальна земельна реформа могла б створити передумови для спільних дій навіть з повстанською армією махновців. Крім того, наполегливе військове будівництво відкрило б шлях до ефективного опору зазіханню східних та західних сусідів. Збереження сильної армії, скажімо на півдні України, за часів німецької окупації, навіть ціною втрати і без того чисто номінальної влади, істотно вплинуло б на співвідношення сил після капітуляції центральних держав і залишило б підстави для відстоювання української державності.

Такому перебігу подій завадили прорахунки й у зовнішній політиці. Якщо В.І.Ленін, наполягаючи на терміновому укладенні миру з Німеччиною, розумів неминучість її майбутньої поразки й лише очікував слушної нагоди щоб денонсувати Брестський мир, Центральна Рада, підписуючи Брест-Литовську угоду, виходила з розрахунків на перемогу держав німецького блоку. В наслідок неправильної оцінки ситуації уряд Центральної Ради назавжди зіпсував відносини з Антантою, яка перестала визнавати українську незалежність й допускала лише федерацію народів, що входили до складу Російської імперії.

Втім не слід сурово дорікати недостатньо досвідченим у зовнішній політиці діячам Центральної Ради з приводу невдалого прогнозування. Пригадаємо, що навіть такий фахівець, як П.М.Мілюков (до речі, палкий протагоніст союзу Росії з Антантою), після весняного наступу Німеччини на західному фронті у 1918 р. Не сумнівався в її остаточній перемозі і почав встановлювати контакти з німецьким командуванням в Києві²².

Крім того, закономірні побоювання керівників Центральної Ради викликали надто вже настійливі пропозиції грошової допомоги з боку країн Антанти. Так, коли В.К.Винниченко дізнався від міністра російського Тимчасового уряду про одну з таких пропозицій французького посла в Росії

Нуланса, в «Новій Раді» з'явилася стаття «Міжнародна економічна політика України». В ній, зокрема, зазначалося, що під тими колами, які у Франції «співчують» Україні, треба розуміти капіталістів, «які охотяться вкласти свої гроші в промислові підприємства на Україні... Глибоке спочуття розшифровується простісенько в глибокий матеріальний інтерес капіталістичної Франції до тих можливостей, які відкриваються Україні з проголошенням Української Республіки». Далі в статті йшлося про те, що «Франція у свій час, коли її моральний інтерес до України мав би велике значення, нічий не виявила спочуття до нашої долі»²³. До цього треба додати, що відтоді, коли країни Антанти в своїй східній політиці зробили головну ставку на Добровольчу армію Денікіна, їхні дії щодо урядів УНР стали відверто ворожими.

У свою чергу, держави німецького блоку теж переслідували в Україні аж ніяк не моралістичні інтереси. Серед правлячих кіл Німеччини існувало два підходи до української політики. Перший, якого дотримувалися військові, зокрема головний стратег Німеччини, генерал Людендорф та головнокомандуючий збройними силами в Україні фельдмаршал Ейхгорн, характеризувався простою формулою «Хліб будь-якою ціною». Другий, прихильниками котрого виступили політики та експерти, був дещо далекогляднішим і гнучкішим: «Україна разом з Німеччиною назавжди». Імператор Німеччини Вільгельм, міркуючи про майбутній державний устрій колишньої Російської імперії, у 1918 році уявляв собі її поділеною на чотири частини: Україна. Південно-Східний Союз, Центральна Росія і Сибір. Головні напрями економічної політики Німеччини краще за інших зрозумів генерал А.І.Денікін: «Для сьогодення - витягнення з України якомога більшої кількості сировини, для чого був утруднений або зовсім заборонений товарообіг з її сусідами, навіть з окупованою німцями Білорусією; для майбутнього - захоплення українського ринку й торгівлі, опанування або підірив української промисловості та штучне створення сильної заборгованості України»²⁴.

Військові одразу ж після окупації України почали здійснювати свій курс. При цьому уряд Центральної Ради просто ігнорувався. Поскаржившись на незручності щодо того, що «треба поводитися з цією Україною як з дружньою країною». Ейхгорн видав свій знаменитий наказ в галузі аграрної політики. Вельми

промовисто, що український уряд лише через два тижні випадково довідався про цей наказ, який перекреслював всі заходи Центральної Ради. І несміливі намагання уряду скасувати наказ Ейхгорна виявилися марними. Натомість німецьке командування «відмінило» уряд Центральної Ради, який не міг забезпечити виконання поставок продуктів харчування, зумовлених мирною угодою.

Державний переворот гетьмана П.П.Скоропадського спочатку дещо змінив ситуацію: на захід рушили потяги з український хлібом. Намагаючись стабілізувати становище гетьманського уряду і прив'язати його економічно, Німеччина надала йому 300 млн. марок. На ці кошти було випущено 100 млн. карбованців, що сприяло пожвавленню економічного життя. Проте період відносної стабілізації тривав недовго - приблизно до середини серпня, коли становище Німеччини на західному фронті значно погіршилося. Почався розклад німецьких окупаційних сил в Україні, котрий супроводжувався посиленням репресій щодо населення.

Після капітуляції Німеччини Українська держава опинилася затиснутою між більшовицькою Москвою і Антантою. За цих обставин гетьман П. П. Скоропадський змінив свою зовнішньополітичну орієнтацію. 14 листопада 1918 р. він підписав грамоту про федерацію України з майбутньою небільшовицькою Росією, зробивши тим самим останній крок до падіння свого уряду.

Тяжка геополітична спадщина викликала загострення боротьби в складі Директорії. На нараді 16 січня 1919 р. представники Січових стрільців запропонували встановити військову диктатуру. Дехто наполягав на відновленні радянської влади. С. В. Петлюра, навпаки, висловився за боротьбу проти більшовизму. Посиленню суперечностей у липні 1919 р. сприяли різні позиції представників УНР і ЗУНР: «провід УНР вважав за можливе переговори й союз із советським урядом, щоб спільно подолати «Добровольчу армію» Денікіна, та й взагалі із самого початку готовий був прийняти програму більшовиків за умови, що на Україні будуть встановлені ради українські, а не московські; провід ЗУНР ставив подвійну мету: боротьбу з Польщею та советською Росією і готовий був на спілку з Денікіним»²⁶

В березні 1921 р. напередодні підписання Ризького мирного договору між Росією і Польщею суперечності між діями УНР і ЗУНР мали вже дещо інший характер. Як писав 3 березня 1921 р. фактичний лідер Товариства українських поступовців

(ТУП) Є.Х.Чикаленко. «... Історичні обставини і політичні виробили у галичан та українців іншу психологію і різну орієнтацію. Ми (тобто наддніпрянці. - О. Д.) вважали Москву за більшого ворога, як Польщу, а галичани вважають тільки Польщу за ворога, а Москву - за приятеля, з який можна жити»²⁷

Безперервна колотнеча в українських урядах з приводу визначення зовнішньополітичної орієнтації та союзників, безкінечна зміна курсу на міжнародній арені, а також суперечлива внутрішня політика, стали причинами падіння Української Народної Республіки. Після Ризького поговору 1921 р. українські землі вкотре були поділені між сусідами - радянською Росією та підтримуваною Антантою Польщею. При цьому відбулися відчутні зміни в геополітичній конструкції Схід-Захід. Останній замість могутньої Австро-Угорської монархії і Німеччини стала уособлювати явно слабкіша від Росії Польща. Поступово створювалися й набували ваги передумови до об'єднання України в складі кодифікованої Російської імперії - СРСР.

Свій внесок у визрівання цих умов зробила Польща. Суть зовнішньої політики її правлячих кіл була чітко визначена в інструкції міністерства закордонних справ, направленої у всі польські дипломатичні місії напередодні підписання мирної угоди з Росією. «Наші інтереси на сході не закінчуються на лінії наших кордонів... Нам... небайдужа доля земель історичної Речі Посполитої, відокремлених від нас майбутнім Ризьким договором», підкреслювалося в циркулярній інструкції. Щодо українського населення постійно проводилися «пацифікації», які супроводжувалися масовим терором з боку польських збройних сил. Крім цього унікального явища в тогочасній Європі чи не вперше на континенті для західноукраїнського та західнобілоруського «ненадійного» елементу були відкриті концентраційні табори в Березі Картузькій (1934 р.) та Бяла-Подлясці (1936 р.)²⁸. Така політика польських властей підсилювала тяжіння населення Західної України до об'єднання з Радянською Україною в складі останньої. Поширенню цих настроїв сприяли й перші кроки радянської влади в галузі національної політики.

Суть національної політики. В.І.Леніна полягала в комбінуванні засобів «батого і пряника» з метою ослаблення відцентрових сил. Його вдумливі й обережні заходи сприяли поширенню «советофільських настроїв» як в Україні, так і серед найбільш впливових кіл на еміграції. В.Винниченко, В.Левницький,

Г. Паламар та інші створили Закордонну групу Української Комуністичної партії і почали прорадянську пропаганду у віденському часописі «Нова доба». Соціалісти-революціонери на чолі з М. Грушевським на своїй конференції в 1920 р. у Празі закликали до «дальшого соціалістично-революційного будівництва нашого життя»²⁹.

Після смерті В.І.Леніна і стабілізації внутрішнього і міжнародного становища СРСР «пряник» дедалі поступався місцем «батогу». Відчутні успіхи політики українізації викликали занепокоєння Москви. На Україну вирушив «вірний ленінець» Д.М.Каганович Його приїзд в 1925 р. зовсім не випадково збігся з бурхливою дискусією щодо шляхів розвитку української культури. З подачі Кагановича Й.В.Сталін надав суто літературній полеміці в Україні політичного характеру. В листі «Тов. Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б)У» Сталін піддавав нищівній критиці тодішнього наркома освіти Олександра Шумського за те, що той «неправильно розуміє українізацію і не зважає на цю останню небезпеку». Полемічне перебільшення Миколи Хвильового («геть від Москви») «вождь» з легкої руки Кагановича трактував як відхід від «інтернаціоналізму»³⁰. Так починалася війна проти української інтелігенції. Одночасно йшла деукраїнізація КП(б)У. В її Центральному Комітеті залишалося все менше й менше українців. За підрахунками американського історика українського походження М. Куропаса, за період з 1929 р. по 1939 р. майже 75 відсотків керівництва КПУ було замінено на неукраїнців³¹. Байдужі до долі України кар'єристи, що приїздили з центру, виступали з новини й новини «революційними» ініціативами. У зв'язку з цим виникає запитання, чи не був підготовкою голодомору листопадовий пленум ЦК ВКП(б) 1929 р., що схвалив «лінію ЦК КП(б)У» на ліквідацію хуторської та відрубної форм землекористування як «перешкоди до розвитку колективних форм господарювання»?³²

В цілому політика Москви щодо України проводилася за добре опрацьованими російський царатом схемами і мало своєю головною метою повну економічну, політичну, культурну і навіть етнічну інтеграцію українських земель до складу імперії. Одним із засобів здійснення цієї мети стала Індустріалізація.

Насамперед союзний уряд доклав усіх зусиль для зміцнення етнічного складу економічної бази України - її південно-східних областей. За офіційними тогочасними статистичними даними, неукраїнці становили до 73 відсотків робітників

базових галузей промисловості цього регіону. Проте й цього було обмаль. Не рахуючись з величезними транспортними витратами, центр міцно «прив'язав» українську економіку до інших частин імперії. «...Взаємозалежність України і Великої Росії стала ще більш виразною, ніж двадцять років тому», - констатував у 1940 році У.Е.Д.Аллен³³.

Геополітичні обставини відіграли свою негативну роль й у посиленні репресій в Україні у 1933-1939 рр. Прихід до влади Гітлера в Німеччині означало і нову небезпеку для СРСР. Москва, напевно, знала про переговори ОУН з лідерами нацистської партії, які відбулися в 1933 р. На них йшлося про «підготовчі заходи» по створенню майбутніх держав - України, Білорусії та Литви. Німецьку сторону цікавили насамперед міркування Є.Коновальця щодо «українського уряду»³⁴. Цілком ймовірно, то саме ці переговори спровокували ДПУ до знищення всіх потенційних прихильників антимосковської орієнтації.

В силу свого географічного положення та природних багатств українські Землі ставали першорядним об'єктом у загарбницькій політиці Гітлера. Це він неодноразово підкреслював. Зокрема, одне з таких висловлювань Гітлера у 1936 р. цитував М. С Хрущов. Останнього й привезли на Україну в 1937 р. Єжов та Молотов з метою «наведення порядку». Як він це робив, свідчив тодішній народний комісар внутрішніх справ України Успенський: «Тільки після того, як вірний сталінець Микита Сергійович Хрущов прибув на Україну, почалося серйозне винищення ворогів народу»³⁸. Паралельно «вірний сталінець» ввів обов'язкове вивчення російської мови в середній школі і започаткував видання щоденної республіканської газети російською новою.

В ОБІЙМАХ «СХІДНОГО БРАТА»

Істотні зміни геостратегічної ситуації в Європі приніс 1939 рік. Пакт Молотова - Ріббентропа і здійснений відповідно до нього «четвертий поділ» Польщі якісно змінив геополітичну вісь «Схід-Захід». Цей пакт і його наслідки надовго, якщо не назавжди, розвіяв шовіністичні мрії Польщі щодо відтворення її державності у межах колишніх кордонів за рахунок українських, білоруських і литовських земель. Натомість Польща сама стала жертвою експансії могутніх сусідів. Проте головною метою загарбницької політики фашистської Німеччини була не стільки

Польща, скільки Україна. Такої думки дотримувалися найбільш авторитетні дослідники геополітичної ситуації в Європі напередодні і в роки другої світової війни. «Для Гітлера Польща була кордоном, який вів до Росії, і який треба було відкрити будь-яким шляхом», - пише професор Джорджтаунського університету Я.Карськнй³⁶. Про те, що Гітлер розглядав Польщу як плацдарм для нападу на Радянський Союз, а договір з останнім від 23 серпня 1939 р. як підготовку для забезпечення цієї акції, фюрер заявив за кілька днів до відльоту Ріббентропа в Москву. «Усе, що я роблю, спрямоване проти Росії; коли Захід є такий дурним і сліпим, щоб це осмислити, то я буду змушений порозумітися з росіянами, аби вдарити по Заходу. І тоді після їхньої поразки повернутися з укріпленими силами проти Радянського Союзу. Мені потрібна Україна, щоб знову не володати, як під час останньої війни», - підкреслював Гітлер 11 серпня 1939 р.³⁷

Неминучість збройної конфронтації між Німеччиною і СРСР розумів і Й.В.Сталін. І поділ Польщі, здійснений восени 1939 р. відповідав його геостратегічній меті - відсунути якомога далі західний кордон Радянського Союзу. Здійснення цієї мети об'єктивно відповідала історичним інтересам України: врешті-решт було возз'єднано її західні та східні області. Однак ейфорія населення Західної України з приводу визволення від польського ярма тривала недовго.

В своїй політиці щодо України Й.В.Сталін застосував апробовані методи попередників - Петра I та Катерини II, щоб якнайшвидше інтегрувати приєднані землі до політичної та соціально-економічної системи СРСР. Безпосереднє керівництво по виконанню цього завдання було доручено досвідченону у таких справах М. С. Хрущову. Той виправдав надії. Разом із своїм помічником - головою українського НКВС І.Серовим М.Хрущов опинився в центрі подій. Суть його заходів зводилася до: 1) виявлення та депортації «неблагонадійних елементів»; 2) створення нової адміністрації на базі комуністичних кадрів; 3) націоналізації приватної власності; 4) колективізації сільського господарства. Швидкість і рішучість, з котрою М.С.Хрущов їх здійснював, зробила все це схожим на польську «пацифікацію». Серед репресованих опинилися не тільки «вороги» радянської влади, а і її прихильники, в тону числі члени Комуністичної партії Західної України та польські комуністи. Адміністрація, що прийшла в обозі радянських військ, не розуміла особливостей західних областей і зро-

московської окупації»³⁹. Геополітика ОУН багато в чому нагадувала накреслення урядів Центральної Ради і П.П. Скоропадського, її суть викладено в праці Я.Стецька «Мій життєпис», написаній після того, як він очолив утворений 30 червня 1941 р. уряд. Основні тези праці такі: 1) Україна і Німеччина мають спільну «історичну долю і геополітичну дійсність»; 2) відновлення «Суверенної та Соборної Української Держави» можливе лише в результаті перемоги Німеччини у світовій війні; 3) господарська структура України «диктує» їй співробітництво з Німеччиною; 4) величезні жертви німецької армії в боротьбі з Москвою мають бути компенсованими Державою; 5) українська національна армія держатиме фронт проти нашествия Москви, забезпечуючи тим самим для Німеччини можливість наводити «мир і порядок» у світі⁴⁰.

Винятково вдалий для Німеччини початок війни з Радянським Союзом перекреслив сподівання оунівських геополітиків. Гітлер не захотів ділити владу в Україні, яку він розглядав як «постійну німецьку колонію»⁴¹. Навіть зі слухняним урядом; 15 липня 1941 р. віддав наказ Гімmlеру «навести порядок з цією бандою», маючи на увазі уряд Я.Стецька. Того ж дня у Львові був заарештований С. Бандера, згодом під арешт потрапили Я.Стецько та інші члени його уряду. Таким чином, Гітлер підмовився від використання антагонізму ОУН - Росія, який, на думку відомого англійського політолога М. Френкленда, міг істотно допомогти німцям. Фюрер рішуче відкинув «всю потенційну підтримку (оунівців) своєю варварською расовою політикою»⁴²

Суть грабіжницької окупаційної політики Німеччини виявилася досить швидко. «Німці стягали рештки врятованого збіжжя, і зима та весна рр. 41-42 принесли також на західні землі, зокрема в підгірські терени, голод. У малих підкарпатських селах бувало щоденно по 14 похоронів людей, що вмирили голодною смертю», - свідчить один з організаторів УПА М. Лебідь⁴³.

III конференція ОУН, яка відбулася у лютому 1943 р. Дала таку оцінку геополітичної ситуації: «Україна опинилася в сучасний момент ніж молотом та ковадлом двох ворожих імперіалізмів Москви і Берліна, що рівною мірою трактують її як колоніальний об'єкт»⁴⁴.

Протягом 1941-1943 рр. ОУН-УПА вела боротьбу на два фронти: проти німецьких окупантів і проти радянських партизанів. Наприкінці 1943 р., після того, як змінилася обстановка на фронті, гітлерівське командування відновило співробітництво з ОУН-УПА, котра прийняла пропонувану допомогу у вигляді зброї

била масу помилок, котрі викликали невдоволення новими властями. Націоналізація і особливо термінова колективізація викликали ефект бумеранга: численні дрібні господарі почали відверто вороже ставитися до СРСР. Все це створило необхідний резерв для майбутньої Української Повстанської Армії (УПА) і забезпечило їй підтримку значних прошарків населення.

Опинившись затиснутими між могутніми центрами сили - Німеччиною і СРСР, відчувши й усвідомивши імперський характер дій Москви, найактивніші націоналістичні сили Західної України, і насамперед ОУН, внесли корективи у свою зовнішньополітичну орієнтацію. На перший план висувається боротьба не проти Польщі, яка перестала існувати, а проти Москви, за повалення радянської влади навіть шляхом співробітництва з німецьким фашизмом. При цьому в ОУН загострилися суперечки щодо «ціни», яку треба буде сплатити Німеччині за «свободу». ОУН(м) - фракція мельниківців готова була до німецького протекторату, під котрим вона сподівалася утворити незалежну українську державу. Така позиція викликала критику з боку ОУН(б) - бандерівців, що звинуватили Мельника та його прихильників у спробі «заслужити у Гітлера Україну». Втім і «революційна» фракція Степана Бендери досить тісно співробітничала з німцями до початку війни і в перші її дні. Як свідчив офіцер німецької розвідки Юзеф Лацорек, навесні 1941 р. відбулися переговори між представником абверу - Ернестом Айкерном й заступником Бендери - Миколою Лебедем. «Перше запитання Айкерна до Лебеда зводилося до того, чи згоден Бандера співробітничати з німцями в боротьбі проти радянської влади. Лебідь відповів, що він уповноважений Бандерою дати позитивну відповідь» - вказував Ю. Лацорек. З протоколу його допиту відомо, що невдовзі в Берліні відбулися переговори між уповноваженим німецького командування працівником Абверу доктором Маркертом і Бандерою, які призвели до згоди. «У подальшому всі пункти і домовленості виконувалися як німцями, так і бандерівцями», - підкреслював агент абверу³⁸.

Геополітичні схеми ОУН були побудовані на основі тісної взаємодії з Німеччиною. Так, у пункті третьому проголошеного 30 червня 1941 р. у Львові акта про відновлення Української держави записано: «Новопостаюча Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Великою Німеччиною, що під проводом свого вождя Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі і в світі та допомагає українському народові визволитися з-під

ОУН-УПА, котра прийняла пропоновану допомогу у вигляді зброї. Відтоді боротьба з радянськими партизанами посіла головне місце в діяльності УПА і набула специфічного характеру громадянської війни в умовах іноземної окупації.

Наприкінці другої світової війни, коли поразка Німеччини стала очевидною. ОУН-УПА налагодила зв'язки з англійською та американською розвідками. «Англія та США хотіли послабити Сталіна і тому підтримували українських партизанів, але на війну не наважились...», - відзначає М Лебідь Ця підтримки була явно недостатньою для ефективної боротьби. Навіть ті диверсійні групи, що закидалися на допомогу УПА, потрапляли в лапетах до НКВС.

Західна орієнтація ОУН в будь-якому разі вела в глухий кут. Перемога Радянського Союзу у війні поставила під нищівний удар потужного репресивного апарату НКВС тисячі бійців УПА й усіх, хто їм співчував. Після закінчення війни Англія і США використовували оунівців лише як знаряддя для «послаблення Сталіна»; в плани західних держав зовсім не входила визвольна війна проти СРСР за свободу України.

Перемога фашистської Німеччини означала б перекреслення всіх можливостей на відродження та збереження української державності у будь-якому варіанті, навіть у такому обмеженому, як «суверенна соціалістична держава» в складі СРСР. Більш того, гітлерівське керівництво, виходячи зі своїх геополітичних замірів щодо забезпечення «життєвого простору» для німецької нації, підрахувало, скільки українців треба фізично винищити, а скільки залишити як робоче «бидло» для колонізаторів з Німеччини. Український народ, і не знаючи тонкощів гітлерівських колонізаторських планів та побачивши їх реалізацію, відчув смертельну загрозу своєму існуванню й розгорнув збройну боротьбу проти окупантів. Керований Українським штабом партизанського руху опір загарбникам мав всенародний характер. Опинившись в черговий раз у геополітичних лапетах «Схід-Захід», більшість українців вирішила дилему «найменшого лиха» на користь Москви.

Цьому сприяла й деяка зміна в національній політиці Кремля, який почав активніше використовувати елемент «пряника» стосовно українського народу. В 1943 р. з'явився орден Богдана Хмельницького. 1 лютого 1944 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон про надання республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин.

Згідно з цим законом Народний комісаріат закордонних справ було перетворено із союзного в союзно-республіканський. Згодом Україна стала однією в країн-засновниць ООН. В 1914 р. назву «українських» дістали чотири радянські фронти. Про те, що ці заходи мали не тільки бутафорський характер, що в Кремлі досить серйозно «пророблявся» варіант надання Україні більшої самостійності, свідчить, зокрема, виступ В. М. Молотова на засіданні міністрів закордонних справ під час Потсдамської конференції в липні 1945 р. «Це один з найбільших наслідків розгрому Німеччини, коли українці об'єднуються в єдиній державі, а поляки, всі поляки, об'єднуються у своїй державі. Ми отримуємо в Європі в особі цих держав - України й Польщі - миролюбні демократичні держави». - заявив народний комісар закордонних справ СРСР⁴⁶. Вельми промовиста деталь: цей документ був опублікований в Радянському Союзі тільки у 80-х роках. Отже, заява В.М.Молотова не була розрахована на пропагандистський ефект.

Проте, як би там не було, відстоюючи інтереси Російської імперії, сам Й.В.Сталін зміцнював геополітичні підвалини майбутньої української державності. Досить згадати, як Й.В.Сталін рішуче боровся із зазіханнями польського емігрантського уряду в Лондоні на західноукраїнські землі. У своїх таємних посланнях до Ф.Рузвельта й У. Черчилля від 3 березня 1944 р. він категорично заявив, що не може погодитися в «польськими емігрантами в Лондоні», котрі «не тільки відкидають лінію Керзона, а ще й претендують на Львів та Вільно (столицю Литви)»⁴⁷. Під час Кримської конференції, коли Ф.Рузвельт на засіданні 6 лютого 1945 р. висловив побажання розглянути питання про «поступки полякам на південній ділянці лінії Керзона», голова радянської делегації неоднозначно запитав: «Що скажуть українці, якщо ми приймемо вашу пропозицію? Вони, мабуть, скажуть, що Сталін і Молотов виявилися гіршими захисниками росіян та українців, ніж Керзон і Клемансо»⁴⁸. Врешті-решт, потужний тиск Я. В.Сталіна змусив лідера польської еміграції Миколайчика відновитися від претензій на українські території, незважаючи на особисту точку зору останнього, яка зводилася до того, «що принаймні Львів та нафтоносний район мають бути залишеними за Польщею»⁴⁹.

Позитивні наслідки цієї діяльності Й.В.Сталін для України відзначають провідні сучасні історики, зокрема, канадський дослідник Орест Субтельний. «...Внаслідок сталінського

диктату. - пише він, - польсько-український конфлікт, який виснажував енергію обох суспільств, був, врешті-решт, вирішений». Саме «Совети», - відзначає О.Субтельний, - «на краше або на гірше, об'єднали усіх українців в єдиній державі»⁵⁰.

Приєднавши до Радянської України Галичину, Буковину й Закарпаття, Й.В.Сталін завершив тим самим розпочатий Олексієм Романовим процес збирання українських земель під егідою Російської імперії. Стабілізація становища Радянського Союзу в повоєнні роки супроводжувалася посиленням елемента «батога» в національній політиці центру. В 1946 р. (на Закарпатті - в 1949 р.) Москва заборонила орієнтовану на Ватикан греко-католицьку церкву. На рештки збройних формувань УПА в Західній Україні була обрушена уся міць радянської армії, органів державної безпеки та внутрішніх справ СРСР. Йшлося не про громадянську війну, котру можна було б скінчити якимось політичним компромісом, а про безкомпромісну війну на винищення. Московський «батіг» не минув і Східної та Центральної України. Для посилення «боротьби» з «буржуазним націоналізмом» в 1947 р. до Києва приїхав Л. М. Каганович який розпочав рішучу антиукраїнську кампанію. Варто пригадати, що перший приїзд Л.М.Кагановича до України як керівника КПУ у 20-ті роки теж ознаменувався шаленим цькуванням українства, насамперед інтелігентських прошарків нації. Втім цього разу Лазар Мойсейович «перестарався» і його в тому ж 1947 році тихенько забрали з України. Однак накреслені ним напрямки національної політики стали керівництвом до дій для КПУ.

Перехід Кремля від гнучкої до жорстокої політики щодо України був зумовлений принциповими змінами геополітичної ситуації в Європі і у світі в цілому. Суто континентальна суперечність Схід-Захід набувала всесвітнього змісту. Причому «Захід» очолили вже не європейські країни, а Сполучені Штати Америки В Європі «Схід» збудував міцний «оборонний вал» з буферних «соціалістичних» держав, в яких силою зброї придушувалося будь-яке невдоволення політичним курдом Москви. В перші роки «холодної війни» центр протиборства Схід-Захід пересунувся на захід від України - в Чехословаччину, Угорщину, Польщу, Німецьку Демократичну Республіку і, навіть - у Францію та Італію, де комуністичні партії були близькими до влади. Таким чином. Україна опинилася в міцних «обіймах» східного брата. І перспектива її самостійності надовго відійшла в галузь абстрактної теорії.

В боротьбі за світове панування Захід доклав чимало зу-

силь для зруйнування «східного валу». Він беззастережно підтримував усі антирадянські виступи в Угорщині, Чехословаччині, Польщі. Щодо України на озброєння була взята порада, яку У.Черчилль свого часу дав А.І. Денікіну: «йти, скільки можливо, назустріч українській сепаратистичним прагненням»⁵¹. Втім багаторічна й наполеглива праця Заходу в цьому напрямі за своїми результатами значно поступалася наслідкам безглуздої національної політики хрущовсько-брежневських адміністрацій СРСР. Серед «заслуг» московських керманів перед Україною (і не тільки перед нею, а й перед іншими радянськими республіками, і насамперед, Росією) – і придушення національної культури, і перетворення родючих земель у радіоактивний смітник, і безоглядне розбазарювання природних багатств... Така поведінка спадкоємців Російської імперії не могла не викликати активізації багатовікового потягу українців до самостійності.

Комбінація зусиль «Заходу», спрямованих на ерозію соціалізму в Європі та відрив України та інших радянських республік від Москви й зловживання останньою силовими методами національної політики в момент послаблення імперії, призвели до розвалу Радянського Союзу та відновлення масового українського руху наприкінці 80-х років, логічний розвиток якого завершився проголошенням незалежності України 21 серпня 1991 р.

Ш. ГЕОПОЛІТИКА НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Аналіз сучасного геополітичного становища України дає всі підстави стверджувати: її справжня (а не декларована) незалежність нині не тільки можлива, а й конче необхідна для морального та фізичного відродження народу. Поразка Радянського Союзу у боротьбі за світове панування призвела до його розвалу й істотно ослабила Росію як осередок імперії. Впорядкування внутрішніх справ і економічних, і політичних, і, врешті-решт, національних, відбирає й відбиратиме в Росії величезну частку зусиль донедавна спрямованих на зовнішньополітичну експансію.

Ослаблена Росія не може «розібратися» навіть з власними автономними республіками, отже, її тиск на Україну протягом найближчого часу може бути тільки моральним, пропагандистським, певною мірою - економічним, але ніяк на воєнно-політичним. Ця ситуація триватиме, мабуть, п'ять-десять років. Потім, величезні природні та людські ресурси виведуть Росію з «прориву». На характерну закономірність російського історичного процесу звертає увагу державний міністр закордонних справ Сингапура

Дж.Йонг-Бук Ясо: «Тема, яка постійно повторюється в російській Історії, це та, що росіяни час від часу мають робити стратегічні відступи перед новин наступом» . Що може означати для України цей майбутній наступ, «дохідливо» роз'яснили провідні діячі російської адміністрації: перегляд кордонів, намагання відірвати від України її зрусіфіковані південно-східні області, і насамперед, Крим.

Територіальні зазіхання російського керівництва наштовхнулися на обурення народу України і гідну, виражену позицію її керівництва. Нові московські демократи, зрозумівши, що за нинішніх умов добова атака проречена на ефект бумеранга, головний акцент в своїй національній політиці зробили на використанні економічної взаємозалежності колишніх союзних республік.

Реалізація цього задуму не викликає істотних ускладнень: понад 80 відсотків промислового виробництва України не має на своїй території закінченого технологічного циклу. Так, сьогодні жодна країна у світі не може власними силами повністю забезпечити свій технологічний цикл. Однак Україну щодо цього можна порівняти хіба що з найбільш розвинутими африканськими державами. Ганебну цифру «80 відсотків» треба якомога швидше змінити в бік її суттєвого зменшення, інакше всі декларації політичної незалежності не матимуть під собою матеріальної бази.

Отже, першорядним завданням зовнішньої політики України є сьогодні диверсифікація торгово-економічних зв'язків. Його своєчасне й правильне вирішення дозволить відкинути загрозу економічної блокади зі Сходу і одночасно сприятиме гармонізації й упорядкуванню господарського життя держави. При цьому необхідно раз і назавжди деідеологізувати й деполітизувати зовнішньоекономічні стосунки, як це, наприклад, зробила Литва, домовившись з Кубою (політику якої дружно критикували литовські газети) про поставки цукру.

Інша ланка імперської політики Москви - антиукраїнська пропагандистська кампанія, що має тенденцію до переростання у психологічну війну. Напередодні референдуму в питанні про проголошення незалежності України пропаганда Кремля мала подвійну мету: 1) створити образ зажерливого українця-куркуля, який хо-

вас від народів колишнього СРСР цукор, масло, м'ясо тощо; 2) дискредитувати ідею незалежності України, залякати її населення жахливими санкціями з боку центру та «братніх народів». Проте в Україні така національна політика Москви тільки зміцнила бажання її народу відстоювати свою незалежність.

Ослаблення Радянського Союзу наприкінці 80-х років, викликане глибокою внутрішньою кризою, пов'язаною з перенапруженням сил у боротьбі за світове панування, докорінно змінило геополітичне положення України на ХХ західних кордонах. Вирішальним став 1989 рік, коли внаслідок антикомуністичних революцій у Центральній та Східній Європі при владі стали демократичні уряди. Вивід радянських військ з Польщі, Чехословаччини та Угорщини означав розрив московського зашморгу навколо України. Ліквідація Організації Варшавського договору та Ради економічної взаємодопомоги на початку 90-х років знаменувала кінець європейської безпеки, що базувалася на рішеннях Кримської (Ялтинської) та Берлінської (Потсдамської) конференцій 1945 р.

Розпад колишньої системи безпеки в Європі, в основі котрої лежав принцип балансу сил східного та Західного блоку країн, справляв, крім позитивного, й Істотний негативний вплив на геополітичне становище України. Побудова нової системи безпеки, розпочата на Паризькій нараді з питань безпеки та співробітництва в Європі наприкінці 1990 р., наштовхнулася на неабиякі труднощі. За умов відсутності сталої й ефективної системи безпеки на континенті його центральна та східна частина перетворилася на арену соціально-політичної та економічної нестабільності. «Хоча ері, яка прийшла на зміну холодній війні, ще не дано чіткої назви, вона може бути названа роками життя в небезпеці», - заявив американський тижневик «Тайм», підбиваючи 2 підсумки Паризької наради².

Нестабільність у Центральній та Східній Європі викликала там наростання явища, котре відомий американський політолог З.Бжезинський охарактеризував як « посткомуністичний націоналізм», що супроводжується відновленням численних взаємних територіальних претензій між сусідніми країнами³. Пов'язані з відродженням націоналізму в Центральній та Східній Європі територіальні претензії торкнулися й України.

Всі західні сусіди України висловили на різних рівнях (від громадських організацій до урядів) претензії на ті або інші українські землі. В зв'язку з цим необхідно звернути увагу

на деякі політичні процеси, що мають місце в Центральній та Східній Європі, а саме на зусилля, яких протягом 1990-1991 рр. докладали Польща, Угорщина й Чехословаччина по створенню регіональної організації в складі цих країн. Прибалтійська криза початку 1991 р. посилила бажання колективно зміцнювати свою безпеку перед появою «загрози зі Сходу». Були висловлені пропозиції перетворити «трійку» у своєрідний блок, у рамках котрого його учасники могли б спільно гарантувати свою безпеку⁴. Поки що відцентрові тенденції (територіальні претензії Польщі до Чехословаччини, внутрішній конфлікт між Чехією і Словаччиною в ЧСФР) заважають утворенню сталого воєнно-політичного блоку, але в перспективі ці тенденції можуть бути подолані. Цьому може сприяти допомога й підтримка об'єднаних прагнень в Східній Європі з боку США, зацікавлених у стабілізації регіону. «Виграш для Сполучених Штатів у цьому випадку буде значним. Міркування щодо безпеки у сварливій, розшматованій на частини Східній Європі... є дуже серйозним для Америки. Демократична Європа, що втілює в життя свою історичну перспективу й долю, напевно буде кращим партнером у складних глобальних справах майбутнього, ніж та, що прагне до минулого...», - пише відомий американський фахівець у європейських справах У. Росту⁵. Є всі підстави вважати, що адміністрація США прислухається до цих думок. А поки що, наприкінці 1991 р. Сполучені Штати прийняли рішення відновити поставки зброї Польщі, Чехословаччині та Угорщині.

Водночас дальше поглиблення нестабільності в Східній Європі може привести до влади в країнах регіону націоналістичні уряди, які спробують спрямувати масове невдоволення тяжким соціально-економічним становищем на «зовнішнього ворога». В цьому випадку об'єктом № 1 для об'єднаних у воєнно-політичний блок Польщі, Угорщини та Чехословаччини може стати Україна, до якої всі вони мають територіальні претензії. Такий розвиток подій, хоча й мало ймовірний на перший погляд, не можна виключати. Варто згадати, що під час прибалтійської кризи початку 1991 р. за наказом уряду ЧСФР до кордонів України було підтягнуто 20 000 військовослужбовців. Отже, принаймні теоретично, загроза Україні із заходу існує, і з цим треба рахуватися.

Для того, щоб запобігти виникненню реальної небезпеки Україні насамперед потрібно прискорити створення власної армії.

Особливу увагу слід приділити стосункам з Молдовою, ос-

кільки вибухова ситуація Придністров'ї може перетворитися на тривалий регіональний конфлікт. Директор студій Лондонського королівського Інституту збройних сил Дж. Іял прямо ставить Придністров'я на один щабель з Нагірним Карабахом. «...В намаганні зробити незрозумілою етнічну композицію Сталін віддав... південні частини (Молдови) сусідній Україні, а українські землі на східному березі Дністра приєднав до Молдови», - пише він⁷. Проте, ця схема - надто спрощена і на її основі конфлікт вирішений бути не може. Очевидно, доцільно була б надати спірним територіям більшу автономію на тривалий період (10-19 років), а потім провести там референдум з питань самовизначення місцевого населення. Таким чином, зокрема, пішла Франція, коли у 1986 р. відклала на 10 років рішення про незалежність Нової Каледонії, знявши тим самим напруженість на цій території.

Варто було б також докласти зусиль для створення та зміцнення системи колективної безпеки Співдружності Незалежних держав, передбачити їх функціонування на період до створення ефективних загальноєвропейських механізмів.

Остання деталь має винятково важлива завчання в світлі істотних змін у співвідношенні сил на міжнародній арені, що відбуваються останнім часом. Перенапруження сил у боротьбі за світове панування зазнав не тільки Радянський Союз, а й переможець - Сполучені Штати. «Наші низькі заощадження в високий дефіцит зменшили нашу жорстку силу... Протягом 80-х років ми перетворилися з нації найбільшого кредитора в найбільших боржників, і це коштувало нам дальшого зниження ступеня політичного впливу», - констатує відомий американський політолог Дж.Най⁸. За цих умов, навіть залишившись єдиною «супердержавою» у світі. Сполучені Штати змушені істотно обмежити коло своїх зовнішньополітичних інтересів. Авторитетний англійський журнал «Економіст» у своєму аналізі прогнозує, що «Новий світ», який збирається керувати президент Буш, досить невеликий. Він охоплює Європу, Близький Схід, деякі частини Азії, Канаду та Мексику⁹. Як бачимо, поза межами безпосередніх інтересів Вашингтона залишилися Південна Америка, Африка, Індокитай тощо. Проте і в регіонах найбільшої зацікавленості США не відчувають нині колишньої впевненості. Насамперед це стосується Європи.

Особливе занепокоєння як у США, так і в окремих країнах європейського континенту викликає перспектива зростання могутності

Німеччини. Американські політики та політологи прораховують усі можливі варіанти, щоб стримати загрозу німецької гегемонії в Європі. Один з них - утворення регіональних об'єднань держав Східної та Центральної Європи. Над цим ще у 1989 р. замислювався З.Бжезинський. «Більш тісні взаємовідносини,- писав, зокрема, він, - можливо, навіть, конфедеративного характеру між. Польщею та Чехословаччиною напевно будуть мати стабілізуючий ефект в Центральній Європі; їх треба всіляко заохочувати. інституціоналізоване польсько-чехословацьке співробітництво створить міцний блок у вразливій зоні між Німеччиною і Росією і таким чином сприятиме більшій центральноєвропейській стабільності», - писав він¹⁰. В цих словах польського українця за походженням відчувається занепокоєння з приводу дальшої долі його батьківщини. Адже він добре обізнаний з історією німецько-польських стосунків. У його пам'яті ще свіжий конфлікт, що точився у 80-х роках між «братніми» НДР і ПНР навколо морського кордону і Щеціна.

В 1991 р. перспектива провідної ролі Німеччини в Європі вималювалася досить чітко. Стало зрозуміло, що могутній економічний організм ФРН «перетравить» землі колишньої НДР швидше, ніж це передбачалося попередніми прогнозами. А не означає, по об'єднана Німеччина посяде домінуючі позиції на континенті. Оглядачка впливової італійської газети «Станпи» (Турін) Б.Спінеллі зовсім не випадково назвала свою статтю, присвячену аналізу східноєвропейської кризи, «Німеччина - господиня Європи». Головна думка цієї вельми цікавої статті та, що у повоєнні роки коли вирішальну роль відігравали стратегічні міркування, континентальний лідером була деголівська Франція, а нині, коли на перше місце вийшли економічні чинники, лідером у Європі стала саме Німеччина. Оглядачка чітко окреслює напрями економічного руху Німеччини: Центральна Європа і Югославія, Литва та деякі найбільші республіки колишнього СРСР, такі, як Україна та Білорусія. Однак Б. Спінеллі пише вже й про наміри Німеччини захищати свої інтереси в Центральній Європі, на Балканах і в Словенії та про те, що цю зону Бонн розглядає як свій «специфічний гінтерлянд» (тобто тил - О.Д.). «Балтика й Калінінград пробуджують у Німеччини спомини про стародавню Ганзу та про часи, коли Калінінград називався Кенігсбергом», - констатує оглядачка і підкреслює: «Німеччина нас наміри відстоювати свої інтереси, незважаючи на те, що це буде

означати кінець Ялти»¹¹ (тобто європейський кордонів, окреслених на Ялтинській конференції 1945 р. - О.Д.). Отже, Б.Спінеллі, намагаючись мотивувати «рух Німеччини» в східній Європі суто економічними інтересами, мимоволі виділяє й геополітичні чинники. З цього приводу доцільно процитувати згадану вище працю В. Мороза «Геополітичні підстави української державності»: «Німці давно вже висунули тезу, що німці-князі, які цілий час прагнули прорватися через Альпи, завоювати Італію в середньовіччі, зробили велику помилку. Цей простір геополітично до Німеччини ніколи не належав і не буде належати. Німці шкодують, що німецька експансія не була з самого початку спрямована на Схід»

Наведені вище думки наштовхують на такий прогноз: цілком ймовірно, що через кілька років матеріальні підстави відродять в Німеччині тугу за «життєвим простором» на сході. Першини об'єктами при цьому можуть стати Польща і Чехословаччина і, врешті-решт, Україна. Ось чому останній потрібен довгостроковий тривкий стратегічний союз зі східнослов'янськими державами - Росією та Білорусією. Ось чому цей союз нас бути відкритим для західнослов'янських країн - Польщі, Чехословаччини та інших.

Зміцнення такого міждержавного стратегічного союзу аж ніяк не передбачатиме протистояння західноєвропейським країнам та їх міждержавним організаціям. Навпаки, він нас сприятиме взаємопорозумінню та взаємодії у загальноєвропейському масштабі в рамках процесу НБСЄ, гарантуючи, одночасно, безпеку своїх членів у разі загрози економічної агресії, пов'язаної з політичним тиском. Паралельно з воєнно-стратегічним союзом, очевидно, через деякий час, коли стабілізується становище в східноєвропейських країнах (до яких слід відносити й Україну), виникне потреба тіснішого економічного співробітництва незалежних держав регіону і утворення координаційних структур в галузі торгово-економічних взаємовідносин. Таке об'єднання, ймовірно, буде мати тимчасовий, проміжний характер і стане своєрідною сходинкою для безболісного інтегрування у загальноєвропейські структури.

Більш тісна східноєвропейська економічна інтеграція, позбавлена диктату командно-адміністративного центру і взвемоневигідних та взаємодіючих засад колишнього РЕВ, захистить слабкі економіки окремих країн від неминучої економічної агресії Заходу на першому етапі, а

на другому - дасть можливість своїм учасникам вийти на загальноєвропейську арену не убогими родичами, а повноправними членами. Проте утворенню і становленню здорового міждержавного економічного організму може завадити відродження атавістичних імперських інстинктів Москви. Слід підкреслити, що її намагання відновити у будь-якому вигляді центральні розпорядчі органи на тривалий час не тільки перекреслять можливості утворення системи колективної економічної безпеки, а й розірвуть і без того нетривку Співдружність незалежних держав.

В цьому випадку нищівного удару зазнає насамперед Росія, куди Захід, використовуючи свою величезну технологічну перевагу, перенесе «брудне» виробництво. Така ж доля може спіткати й Україну.

Механізми політико-економічного тиску на країни, що розвиваються (і навіть на цілі континенти) опрацьовані дуже добре і діють у різних регіонах земної кулі. Один в головних важелів цих механізмів - зовнішній борг. Величезні суми позик і неспроможність країн-боржників їх погасити дають можливість кредиторам диктувати свої економічні та політичні умови нерівноправним партнерам. Пов'язану із зовнішнім боргом ситуацію, в яку потрапив Радянський Союз і перспективи її розвитку можна більш-менш точно змодельовати, провівши аналогію з Латинською Америкою (хоча й з істотними застереженнями, цей - континент в цілому кожна зіставляє за територією, кількістю населення, природними багатствами і рівнем економічного розвитку з колишнім СРСР).

Отже, в середині 70-х років Латинська Америка «вийшла» на теперішній рівень сукупного зовнішнього боргу держав колишнього СРСР. Відтоді сума латиноамериканського боргу почала зростати. В 1985 р. вона досягла 386 млрд. доларів, а в 1990 р. - 427 млрд. При цьому деякі країни (наприклад, Бразилія) змушені щороку витратити приблизно половину своїх експортних надходжень на виплату тільки процентів. А треба погашати ще й основну суму боргу, який продовжує зростати. Водночас продовжує знижуватись життєвий рівень латиноамериканців. Лише за рік (із середини 1989 р. до середини 1990 р.) кожен житель континенту почав споживати на 13 процентів менше товарів і послуг¹³ Чи не розвиватимуться події в країнах СНД саме в такому напрямі?

Однією з головних міжнародних фінансових організація.

що надає кредити та позики, с Міжнародний валютний фонд /МВФ/. У самому факті звернення до МВФ і одержання від нього кредитів нічого прикрого немає - це загальноприйнята практика. Однак треба пам'ятати: МВФ зовсім не є благодійницькою організацією. Протягом 1983-1990 рр. фонд надав кредитів і позик на суму 23,7 млрд. доларів, а одержав 44,5 млрд., тобто понад 20 млрд. чистого прибутку¹⁴. Роблячи чергову послугу, МВФ, як правило, висуває ряд умов. Найчастіше це підвищення цін на товари першої необхідності, заморожування заробітної плати, урізування соціальних програм тощо. Під жорсткий тиск фонду у деяких країн просто немає іншого виходу, як прийняти на свою територію «брудне» виробництво і торгувати дешевою робочою силою та невідновлюваними природними багатствами. За цих обставин Україні треба докласти усіх зусиль, щоб не збільшити своєї заборгованості. Беручи кредити та позики, бажано використовувати їх, головний чином, на придбання нових технологій та устаткування і лише у надзвичайних випадках для закупок товарів першої необхідності. При цьому слід пам'ятати, по передача Україні сучасних технологій, особливо в галузі сільського господарства, буде суперечити інтересам насамперед розвинутих європейських країн та США.

В разі істотного підвищення виробництва Україною продуктів харчування. Сполучені Штати втратять вигідні ринки збуту в країнах СНД. Що стосується Європейського співтовариства, то для нього збільшення Україною сільськогосподарського експорту означатиме економічну кризу. Нагадаємо, що тільки в 1990 р. держави ЄС надали у вигляді субсидій на виробництво сільськогосподарської продукції 20 млрд. марок, у тону числі ФРН - 6 млрд., а в 1991 р. тіж самі суми (за попередніми розрахунками) знадобилися для знищення нагромаджених за останні роки надлишків м'яса, молока, зерна тощо¹⁵. Зваживши на це, треба активніше залучати до пошуків нових технологій українську діаспору . Канади, Аргентини та Австралії - країн з розвинутих сільським господарством.

Розгляд ключових моментів геополітичного минулого України, сьогодення та перспектив на майбутнє дає можливість зробити такі головні висновки:

– Геополітичне становите України ні в якому разі не можна змальовувати тільки рожевими фарбами. Вигідне географічне розташування та природні багатства українських земель викликали численні агресії могутніх сусідів.

– В наслідок монголо-татарської навали українська держава надовго втратила свою незалежність, перетворилася на об'єкт зазіхань сусідніх країн. До кінця XVIII ст. історичний розвиток України визначався впливом трьох могутніх полюсів сили: Польщі, Росії та Туреччини.

– Загострення суперечок між прихильниками різних зовнішньополітичних орієнтацій неодноразово призводило до кривавих збройних зіткнень на Україні.

– Внаслідок бурхливих подій кінця XX ст. на європейському континенті склалася унікальна геополітична ситуація, не тільки винятково сприятлива для становлення української держави, така, що вимагала цього становлення. Проте нинішня геополітична віддушину не триватиме довічно. З одного боку, майже неминучим є відродження могутності Росії, котре, ймовірно, відбудеться ще до початку XXI ст., може підсилити її імперські погляди на Україну, як на свою провінцію. З іншого боку, вже найближчим часом на західних кордонах може виникнути досить потужне міждержавне об'єднання, дії якого в умовах нестабільного розвитку подій в Європі зараз передбачити дуже важко. В перспективі можлива також небезпека економічної експансії в Україну розвинутих західноєвропейських країн, і насамперед, Німеччини.

– Характерною особливістю нинішнього міжнародного становища України є те, що вона вперше за багато років перетворилася з об'єкта європейської геополітики на її суб'єкт. Причому, на відміну від періоду середини XVII ст. та років громадянської війни, коли існувала можливість утворення незалежної України, сьогодні геополітичні підвалини української державності значно міцніші, що зумовлено відсутністю реальної загрози безпосереднього силового тиску з боку сусідів. Отже, зміцнення незалежності України це - справа, головним чином, її народу. Саме від нього залежить нині майбутнє Вітчизни. Для того, щоб

вона була незалежною, необхідно:

1) Добитися консолідації всіх політичних сил України навколо гасла її свободи та суверенітету, відкинувши при цьому суперечки ніж прихильниками «східної» та «західної» орієнтації і почати врешті-решт орієнтуватися на «самих себе», тобто на незалежну державу.

2) Ліквідувати штучно гіпертрофовану взаємозалежність з країнами колишнього СРСР. і насамперед, з Росією. Розвивати. тільки обопільно вигідні економічні стосунки. Неважко передбачити, що в співдружності незалежних держав, як і у аналогічних структурах в усьому світі (наприклад – ЄЕС), будуть виникати розбіжності інтересів серед окремих країн-учасниць. З огляду на це треба подбати про створення колективних, а не централізованих координаційних механізмів, які могли б ефективно вирішувати ці суперечності за столом переговорів, а не шляхом локальних економічних сутичок.

3) На порядок денний має бути поставлене питання про швидку диверсифікацію торгово-економічних зв'язків країни. При цьому треба скористатися з надзвичайно сприятливого геополітичного становища України як перехрестя найважливіших торгових шляхів, які об'єднують Європу з Азією, північну частину європейського континенту з південною.

4) Геополітичне становище України відкриває перед нею перспективу поетапного безболісного входження до світової економічної системи. При цьому:

– насамперед слід звернути увагу на інтеграційні процеси, що охопили останній часом найближчих сусідів України на заході - Польщу. Угорщину і Чехословаччину; бажаною була б участь України в об'єднавчих зусиллях цієї трійки вже сьогодні;

– іншим перспективним угрупованням, в якому могла б узяти участь українська держава, є так званий «П'ятикутник» («Пентагонале») у складі Австрії, Італії. Угорщини. Чехословаччини і країн колишньої Югославії. При цьому геополітичне становище України дало б їй можливість стати «вікном» із Заходу на Схід, вигідність якого очевидна;

– заслуговує на увагу й розробка накреслень Балтійсько-Чорноморської співдружності. В ньому Україна могла б відіграти роль ланки-зв'язку між північною та південною частиною

європейського континенту;

- в ці схеми вписується участь України в інтеграційних зусиллях дев'яти причорноморських країн;

- поряд з участю в багатосторонніх регіональних організаціях Україна має розвивати двосторонні стосунки з провідними світовими державами. Особливо перспективний є співробітництво з ФРН;

- відсутність будь-яких взаємних претензій робить добрими перспективи українсько-японського співробітництва; Україна може прокласти шлях японському імпорту в Східну, Центральну та Південну Європу. Корисними були б і стосунки з іншими розвинутими країнами Азії - Кореєю, Сінгапуром тощо.

5) Зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні заходи необхідно доповнити сильною соціальною програмою, оскільки перспектива касового вибуху невдоволення людей, що опиняться за межею бідності, може підірвати внутрішню стабільність новонародженої Української держави і завадити підвестися їй на ноги. Це означатиме нову залежність, нехай і при збереженні зовнішніх ознак суверенітету.

6) Накреслені вище кардинальні напрями української політики треба відповідно забезпечити в засобах масової інформації. Зробивши належні висновки з пропагандистського наступу Москви початку 90-х років, необхідно подбати про те, щоб слово України гучніше звучало за її межами, щоб політику її уряду доносили до світової громадськості українські газети, радіо і телебачення, а не російські інтерпретатори.

І, нарешті, не можна ні в якому разі лишати осторонь культурно-освітній бік справи. Особлива роль тут належить науковцям-історикам. Давно вже прийшов час підійти до вивчення історії України з об'єктивних, неупереджених позицій, не розглядаючи державних діячів через ідеологічний, політичний, а почасти й приціл військової рушниці. Адже і «більшовики» М. Скрипник та М. Хвильовий, і «ватажки» Центральної Ради М. Грушевській та В. Винниченко, і «буржуазні націоналісти» І. Огієнко та Д. Дорошенко були відданими синами своєї багатостраждальної неньки-України. Різними шляхами вони прагнули її свободи та добробуту. Різних помилок при цьому допустилися. Завдання істориків - вивчити об'єктивні і суб'єктивні причини цих помилок, показати

що прорахунки політичних діячів, помножені на ідеологічну нетерпимість, неодноразово ставали причиною кривавих катаклізмів в Україні. Час усвідомити це, сказати нинішній і прийдешній генераціям правду про історичні долі Вітчизни, щоб у нашій українській хаті назавжди запанувала згода.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донцов Д. Дух нашої давнини. - Дрогобич. 1991, - С.91.
2. Вечірній Київ. - 1991. - 20 червн.
3. Костомаров Н. И. Черты народной южнорусской истории // Исторические произведения. Автобиография. - Киев, 1989; - С. 57.
4. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа. - Киев, 1990. - С. 12-13.
5. Донцов Д. - Назв. праця. - С. 16.
6. Lukianenko L, What Next? – London: Ukranian Central Information Service .-19809. - P. 15.

НА ПЕРЕХРЕСТІ СИЛОВИХ ПОДІВ.

1. Історія Русів. Український переклад Івана Драча. – К.,1991,-С. 33.
2. Див.: Січинський В. Чужинці про Україну.. – Авгсбург: Видання Петра Павловича, 1946. - С. 19-20.
3. Боплан де Гійон Левассер. Опис України. Меріме Проспер. Українські козаки. Богдан Хмельницький. - Львів. 1990. – С. 23.
4. Драгоманов М.П. Вибране. - К. . 1991. - С 279.
5. Цит. за: Січинський В. - Назв, праця. - С. 64.
6. Большая Советская Энциклопедия. –М.,1933. - Т.59. - С.816-818.
7. Цит. за: Гетьмани України. – К.,1991. – С.43
8. Історія Русів. - Назв. праця. - С. 207.
9. Ефименко А. Я. История украинского народа. -Киев, 1990. -С. 260.
10. Грушевський И. С. Ілюстрована Історія України. - Київ, Львів. 1913. -С. 347.
11. Там же. - С. 341.
12. Там же. - С. 344. • -
13. Ефименко А. Я. – Назв. праця. - С. 263.
14. Цит. за: Гетьмани України. - С 140-141.
15. Історія Русів. - С. 263.

16. Там же. - С. 267.
17. Літературна Україна. - 1990. - N 208.
18. Орлик Пилип. Вивід прав України // Слово. - 1990. - N 16.
19. Січинський В. - Назв, праця. - С. 61.-
20. Там же. - С.85.
21. Мороз В.Я. Геополітичні підстави української державності. // Народна газета. - 1991. - N 8 (16).
22. Січинський В. – Назв. праця. - С. 36.
23. Мороз В. Я. - Назв, праця. - С
24. Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М.П. Вибране. - С. 491.
23. Мороз В.Я. - Назв, праця. - С

П. В ГЕОПОЛІТИЧНІЙ БЕЗВИХОДІ

1. Січинський В. – Назв. праця. — С. 92.
2. Костомаров Н.И. Воспоминания о двух малярам // Основа. -1861. - N IV. - С. 53.
3. Цит.: Драгоманов М. П. Вибране. - С. 294.
4. Грушевський М.С. На порозі нової України // Слово. – К.,1990. - N 16.
5. Донцов Д. Суспільно-політичне положення нації і наше завдання // Галицький ринок. - Львів. - 1950. - N 3.
6. Allen W.E.D. The Ukraine. A History. - New York: Russel & Russel Ins., 1963. - P. 268.
7. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. Том I: Доба Центральної Ради // Прапор. - Харків. - 1990. - N 11. С.95.
8. Allen W.E.P.- Op. cit. - P.270.
9. Полонська-Василенко Н. Історія України. 1900-1923 рр. - К.,1991.- С. 35.
10. Дорошенко Д. І. Назв. праця. // Прапор. - 1990. - N 11. - С. 96.
11. Винниченко В. Відродження нації. Київ. Відень, 1920. - Частина I. - С. 11.
12. Allen W.E.D. - Op. cit. - P. 269.
13. Дорошенко Д. І. Назв, праця // Прапор. - 1990. - N 11. - С. 104.
14. Винниченко В. Назв. праця. - Частина I. - С. 315.
15. В. І. Ленін про Україну. Частина II: 1917-1922.

- К. , 1969. - С. 414.
- 16 . Там же. - С. 360.
- 17 . Там же. - С. 642.
- 18 . Див.: Сталин И. В. Сочинения. - М.,1947.-Т. 4. - С. 19.
- 19 . Див.: Полонська-Василенко Н. Назв. праця. - С. 53.
- 20 . Див.: Революция на Украине: По мемуарам белых. — М. .Л. . 1930. - С. 88-91.
- 21 . Allen W.E.D. - Op.cit. - P.283.
- 22 . Ibid. - P.296.
- 23 . Дорошенко Д. Назв.праця // Березіль. - 1991. -N 9. - С. 134.
- 24 . Революция на Украине: По мемуарам белых. - С. 137.
- 25 . Там же. - С. 112.
- 26 . Полонська-Василенко Н. Назв. праця. - С. 117.
- 27 . Индо-Європа. - 1991. - N 1. - С. 94.
- 28 . Военно-исторический журнал. - 1990. - N 10. -С. 13.
- 29 . Грушевський М.С. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання: Замітки з приводу дебат на конференціях закордонних членів партії // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. - К., 1991. - С. 227.
- 30 . Сталін Н. В. Твори. - К. , 1949. -Т.8. – С.153.
- 31 . Kurpas M. The Ukrainians in America. - Minneapolis, Minnesota Lerner Publications Company, 1971.- P.33.
- 32 . КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. - М. , 1953. - Ч. П. 1925-1933. - С. 340.
- 33 . Allen W.E.D. Op.cit. - P.368.
- 34 . Ibid. - P.341.
33. Frankland M. Krushchev .- New York: Stein and Day, 1969. - P.54.
- 36 . Karsky G. The Great Powers and Poland. 1939-1945. From Versailles to Yalta.- Lon ham New York.,-1985. - P.292.
- 37 . Західна Україна. -1991. - N 3.
- 38 . Заповіт. - 1990. - N 6, - С. 23-24.
- 39 . Радянська Україна. - 1991.-29 червня.
- 40 . Див.: Політика і час. ..- 1991. - N 13. - С.79-

- 41 . Kuropas M. - Op. cit. - P.34.
- 42 . Frankland M. - Op. cit. - P. 39.
- 43 . Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія // Сторожа. - 1991. - N I. - С. 17.
- 44 . Тан же. - С. 19.
43. Заповіт. - 1990. - N 3. - С. 11.
- 46 . Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной война 1941-1945 гг.: Сб. документов. - К., 1984. - Том VI: Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав - СССР, США, Великобритании (17 июля - 2 августа 1945 г.). - С. 163.
- 47 . Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. - М. 1957. - Тон второй: Переписка с Ф.Рузвельтом и Г.Трумэном (август 1941 г. - декабрь 1943 г.). - С. 127-128.
- 48 . Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1949 гг.: Сб. документов. - М., 1984. - Том I V: Крымская конференция руководителей трех союзных держав - СССР, США и Великобритании (4-11 февраля 1945 г.). - С. 90, 93.
- 49 . Переписка Председателя Совета министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной война 1941-1945 гг. Тон первый. Переписка с У. Черчиллем и К. Эттли (июль 1941 г. - ноябрь 1945 г.). - М., 1957. - С. 333.
- 50 . Subtelny O. Ukraine: A History. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. - P.495.
31. Полонська-Василенко Н. Назв, праця. - С. 121.

III. ГЕОПОЛІТИКА НЕЗАЛЕЖНОСТІ

- 1 . International Herald Tribune. - Paris. - 14 May.
- 2 . Time. - 1990. - N 49. - P. 25.
- 3 . Brzezinski Z. Post-Communist Nationalism // Foreign Affairs. - 1989. - Vol. 68. - N 5. - P.4.
- 4 . Див.: Новое время. - 1991. - N 6. - С.26-27.
3. Rostow N. East Europeans Are Members of the Family //

- International Herald Tribune. - 1991. - 16 Oct.
- 6 . Time. - 1991. - N 4. - P. 43.
  - 7 . The Guardian International. - 1991. - 4 Sept.
  - 8 . Time. - 1991. - N 30. - P. 17.
  9. The Economist. - 1991. - Feb.23. - P. 46.
  - 10 . Brzezinski Z. - Op. cit. - P. 18.
  - 11 . La Stampa. - 1991. - 12 settembre.
  - 12 . Народна газета-. - 1991, - N 8.
  - 13 . Granma. - 1990. - 16 do octubre.
  - 14 . Granma. Resumen semanal. - 1990. - N 42.
  - 15 . Робітнича газета. - 1990. - 27 грудня.